

**KO E MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E HOU'EIKI MĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA**

FIKA	7
'Aho	Monite, 1 'Akosi 2022

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineta

'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue, Polisi & Tāmata Afi & Potungāue Tau Malu'i Fonua	Hon. Siaosi Sovaleni
'Eiki Tokoni Palēmia, Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi & Ma'u'anga Fakamatala	Hon. Poasi Tei
'Eiki Minisitā Lao & Pilisone	Hon. Samiu Vaipulu
'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e Tānaki Pa'anga Hu Mai	Hon. Tatafu Moeaki
'Eiki Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula	Lord Tu'i'āfitu
'Eiki Minisitā Mo'ui	Hon. Dr. Saia Piukala
'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki mo e Fakalalakala	Hon. Dr. Viliami Lātū
'Eiki Minisitā Toutai	Hon. Semisi Fakahau
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua	Hon. <i>Sangster</i> Saulala
'Eiki Minisitā ki Muli & Takimamata	Hon. Fekita 'Utoikamanu
'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni & Vaotātā	Hon. Lord Fohe
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi	Hon. Sevenitini Toumoua

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Vaea	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu
Lord Tu'ivakanō	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Tongatapu
Lord Fohe	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu
Lord Tu'ilakepa	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u
Lord Tu'iha'angana	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai
Lord Nuku	'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua
HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili	'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongō Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu	Tevita Fatafehi Puloka
Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu	Dr. 'Uhilamoelangi Fasi
Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu	Dr. 'Aisake Valu Eke
Fakafofonga Kakai 10, Tongatapu	Dr. Pohiva Tu'i'onetoa
Fakafofonga Kakai 11, 'Eua	Dr. Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi
Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai	Veivosa <i>Light of Life</i> Taka
Fakafofonga Kakai 17, Ongō Niua	Vātau Mefi Hui

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 7/2022
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

'Aho: Monite 01 'Aokosi, 2022

Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04		Ngaahi Tu'utu'uni:
	4.1	Fika 1/2022: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Fakatau Fakapule'anga 2020
	4.2	Fika 2/2022: Ngaahi Tu'utu'uni ki Hono Pule'I 'o e Pa'anga 'a e Pule'anga (Ngaahi 'Akauni) 2021
	4.3	Fika 3/2022: Tu'utu'uni Lao (Fakatonutonu) ki Hono Pule'i 'o e Tute mo e 'Ekisia 2021
	4.4	Fika 4/2022: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) Fakaha 'o ha Tu'unga Fakatu'utamaki ki he Mo'ui (COVID-19) 2021
	4.5	Fika 5/2022: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Pule'I 'o e Toutai (Fakatolonga) 2021
	4.6	Fika 6/2022: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau Pa'anga Hu Mai 2021
	4.7	Fika 7/2022: Ngaahi Tu'utu'uni (Lesisita 'o e Kau Faiako) ki he Ako 2021
	4.8	Fika 8/2022: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau 'Ekisia 2021
	4.9	Fika 9/2022: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tute Kasitomu 2021

		4.10	Fika 10/2022: Tu'utu'uni (Fakatonotonu) (Fika 2) ki he Tukahau 'Ekisia 2021
		4.11	Fika 11/2022: Tu'utu'uni (Fakatonotonu) (Fika 3) ki he Tukahau 'Ekisia 2021
		4.12	Fika 12/2022: Ngaahi Tu'utu'uni ki Hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa'anga Hu Mai 2021
		4.13	Fika 13/2022: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonotonu) ki he Tute (Pacer Plus) 2021
		4.14	Fika 14/2022: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonotonu) ki he Toutai (Kolo Matatahi) 2021
		4.15	Fika 15/2022: Ngaahi Tu'utu'uni ki he 'Inivesi Muli 2021
		4.16	Fika 16/2022: Ngaahi Tu'utu'uni (COVID-19) ki he Mo'ui 'a e Kakai 2021
		4.17	Fika 17/2022: Ngaahi Tu'utu'uni ki he Lesisita 'o e Kau Ngaue Fale'i ki he Fakafuofua Uesia 'o e 'Atakai 2021
Fika 05	:		Lipooti mei he Pule'anga fekau'aki mo e MALU'INO 'A E PULE'ANGA
Fika 06	:		LIPOOTI/FAKAMATALA FAKATA'U:
		6.1	Potungaue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga 2020/2021
		6.2	Potungaue Pa'anga 2020/2021
		6.3	Potungaue Mo'ui 2020/2021
		6.4	Potungaue MEIDECCE 2020/2021
		6.5	'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale ki he 2017
		6.6	'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale ki Sanuali 2020 ki Sune 2021
		6.7	'Ofisi 'o e 'Atita Seniale 2020/2021
		6.8	Komisoni Fili 2020/2021 (Lipooti 'i hono fakahoko 'o e Fili Lahi 2021)

		6.9	Potungaue ki Muli 2020/2021
		6.10	Potungaue Fakamaau'anga 2020/2021
Fika 07	:	Ngaahi me'a makehe	
Fika 08	:	Kelesi	

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Monite, 1 ‘Akosi 2022

Taimi: 1010-1020 pongipongi

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

‘Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki ki he pongipongi ni. Kole atu ki he ‘Eiki Minisitā ‘o e Potungāue ki Muli tataki mai ‘a e lotu ki he pongipongi ni.

Lotu

(Fakahoko ‘a e lotu ‘i he pongipongi ni ‘e he ‘Eiki Minisitā Potungāue ki Muli Hon. Fekita ‘Utoikamanu)

<005>

Taimi: 1020-1025

‘Eiki Sea: Kātaki e Kalake ke ui e Hou’eiki Mēmipa e Fale.

Ui ‘o e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea tapu mo e ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki ‘o e Kapineti tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘o ‘Ene ‘Afio pea tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai kae ‘atā ke fakahoko ‘a hono ui ‘o e Fale ki he ‘aho ni Monite ko e ‘aho 1 ‘o ‘Aokosi 2022.

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone, ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Palani Fakafofonga, ‘Eiki Minisitā Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki mo e Fakalalakalaka Faka’ekonōmika, ‘Eiki Minisitā ki he Toutai, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamata, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Nōpele Vaea, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Fohe, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhilamo e Langi Fasi, ‘Aisake Valu Eke, Pōhiva Tu’i’onetoa, Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi, Veivosa *Light of Life* Taka, Vātau Mefi Hui. ‘Eiki Sea kole ke u toe fakaongo mu’a. ‘Eiki Nōpele Nuku, Vātau Mefi Hui. ‘Eiki Sea ko e ngata’anga ē taliui.

Poaki

Ko e poaki ‘oku ma’u heni e poaki e ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki mo e Fakalalakalaka Faka’ekonōmika, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, Tevita Fatafehi Puloka pea mo Veivosa *Light of Life* Taka. Ko e Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai ke tali honau ui ‘oku ‘i ai ‘a e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē ‘Eiki Sea mālō ‘aupito.

Me'a e 'Eiki Sea

'Eiki Sea: Kātaki pē Hou'eiki he tōnounou fakatekinikale. Kole pē ke u fakatapu ki he 'afio 'a e Tolu Taha'i 'Otua 'i hotau lotolotonga. Tapu pea mo e Hau e 'Otu Tonga Tama Tu'i Tupou VI kae 'uma'ā e Ta'ahine Kuini Nanasipau'u...

<007>

Taimi: 1025-1030

'Eiki Sea : ...Tupou, tapu atu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā e Kapineti. Tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga e kau Nōpele tapu pea mo e Fakafofonga e Kakai. Mālō ho'omou laumālie lelei 'i he pongipongí ni Hou'eiki. Hangē pē ko e lau 'a e Kalake 'oku 'i ai e ni'ihī 'ia tautolu 'oku poaki mai 'i he pongipongí ni pea 'oku 'i ai pea mo e Hou'eiki Fakafofonga 'oku nau fokoutua 'i he KOVITI pea 'oku tau fakafeta'i pē ki he 'Eiki 'oku hao mai e ni'ihī ko eni 'oku hao mai ki he 'aho ngāue 'o e pongipongí ni.

'Asenita ngāue e Fale

Hou'eiki mou me'a hifo ki he'etau 'asenita ko e kongā lahi ko e ngaahi tu'utu'uni kuo fakahū mai mei he Pule'anga tānaki mai pea mo e lipooti fakatatau ki he Lao ki he Pa'anga mei he 'Eiki Minisitā Pa'anga. Pea faka'osi atu ki he ngaahi Fakamatala Fakata'u mei he 'u Potungāue faka-Pule'anga mo fakalao. Na'e 'i ai e Lao Fakaangaanga 'e 3 na'e tufa atu ke mou me'a ki ai Hou'eiki Lao Fakaangaanga Fika 3, Fika 4 mo e Fika 5 'o e 2022. 'Oku te'eki ai ke fakahū ki he 'asenita koe'uhi 'oku 'i ai pē tui fiema'u ke 'i ai ha faingamālie ke mou me'a lelei ki he ngaahi lao 'e 3 ko eni pea toki fakakakato 'e faka'asi atu ia 'i he'etau 'asenita 'apongipongi.

Kae kehe Hou'eiki 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha me'a ke fakahā atu he pongipongí ni. Tau kamata he'etau 'asenita fika 4 'a ia ko e Fika 1/2022 Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'anga 2020. Te u kole heni ki he 'Eiki Minisitā 'oku ne fakahū mai e tu'utu'uni ko eni ke 'omai ha fakamatala nounou 'ikai toe 'ova he miniti 'e 5 mālō.

Tu'utu'uni fika 1/2022 ki he Fakatau Fakapule'anga 2020

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu atu ki he 'Eiki Palēmia pea tapu mo e 'Eiki Nōpele Vaea pea mo e tēpile 'a e Hou'eiki, hao atu pē he ngaahi fakatapu kuo 'osi hono fai. Sea ko e Fokotu'u Tu'utu'uni ko eni kuo 'osi tali ia 'e he Pule'anga pea kuo kamata mai hono ngāue'aki. Ko e kongā lahi pē ia ki he tānaki e tu'utu'uni ko eni ko e fakahū e kupu 'i he tu'utu'uni fakatau koloa 'a e Pule'anga 'i he ngaahi me'a fakavavevave pē ko e 'i he taimi 'e hoko ha ngaahi fakatamaki pea mo e ngaahi faka'atā ke lava 'o fakakakato 'aki 'a ia ko e 'uhinga pē eni hangē ko e to ha saikolone pē ko e ngaahi fakavavevave ko ia. Pea lolotonga 'a e fo'i taimi fakaakeake ko ia pea 'i ai e ki'i faka'atā makehe pea mo hono founa ke fai'aki e fakatau fakafokifā. Sea 'oku 'ikai ko ha fu'u tānaki lahi ka ko e fokotu'u liliu ki he Tu'utu'uni Ngāue. Fokotu'u atu Sea.

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalake ke tau lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'anga 2020.

Kalake Tēpile : Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'anga 2020. Lao ki hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'anga 2002.

'I hono ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki he kupu 44 ki he Lao hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'anga 2002, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā ki he Pa'anga 'i he loto ki ai 'a e Kapineti 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni.

Kupu 1. Hingoa Nounou mo e 'uhinga'i Lea. Kupu si'i (1) 'E ui 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni ko e Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'anga 2020.

<008>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Sea: ... Ko ia 'oku loto ke tali 'a e Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'anga 2020 'i hono lau 'uluaki fakahā mai ho nima.

Dr. 'Aisake Eke: Sea, tapu pea mo e 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai Tongatapu 5.

Dr. 'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pehē ki he 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Kapineti pea pehē ki he Tama Pilinisi pehē ki he Hou'eiki, Hou'eiki pea pehē ki he kau Fakafofonga 'o e Fale Alea. Sea ki'i fokotu'u atu pē mu'a ke tuku'i hifo mu'a eni ki he Komiti Kakato mālō.

'Eiki Sea: Kātaki pē Fakafofonga 'oku fiema'u ke tau 'uluaki lau 'uluaki 'o lau tu'o ua pea toki tukuhifo. Tau foki pē ki he pālōti 'e Hou'eiki ko ia 'oku loto ke tali hono lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'anga fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Pōhiva Tu'i'onetōa, 'Eiki Minisitā 'o e Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā ki Muli, 'Eiki Minisitā Toutai, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fonua, *HSH* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, 'Eiki Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaea. 'Oku loto ki ai e toko hongofulu mā tolu (13) 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau 'uluaki e Lao Fakaangaanga, 'a e Tu'utu'uni ko eni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Lau tu'o ua.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'anga 2020. Lao ki hono Pule'i 'a e Pa'anga 'o e Pule'anga 2002. 'I hono ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki he kupu 44 'o e Lao ki he Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'anga 2002. 'Oku fa'u ai 'e he Minisitā ki he Pa'anga 'i he loto ki ai 'a e Kapineti 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni.

Kupu 1 Hingoa Nounou mo e ‘uhinga’i Lea Kupu (1) ‘E ui ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko ‘ení ko e Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule’anga 2020.

'Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 5.

Fokotu’u pea pou pou’i ke tukuhifo Tu’utu’uni fika 1/2022 ki he Komiti Kakato

Dr. 'Aisake Eke: Tapu pea mo e 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou’eiki ‘o e Fale Alea ko u kole atu pē mu’a ke tukuhifo eni ki he Komiti Kakatō mālō.

'Eiki Sea: ‘Oku ‘i ai ha pou pou ki he fokotu’u ko eni? 'Eiki Minisitā Lao. 'Eiki Palēmia.

Fokotu’u ke tukuhifo Tu’utu’uni fika 1/2022 ki he Komiti Pa’anga

'Eiki Palēmia: ‘O Sea mālō tapu mo e Feitu’u na tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea. ‘Ai pē Sea pē ko e Komiti Kakato pē ko e Komiti Pa’anga pē ‘e he ko e me’a fekau’aki eni mo e me’a fakapa’anga na’a vave ange ai kae tuku atu pē ki he, ko e fokotu’u pē ia ke tukuhifo ia ki he Komiti Pa’anga.

'Eiki Sea: Tongatapu 5 ko e fokotu’u mei he 'Eiki Palēmia ke tukuhifo ki he Komiti Pa’anga ke pou pou pē ki he fokotu’u pē ‘oku ke kei loto pē ke tukuhifo ki he Komiti Kakato?

'Eiki Minisitā Lao: Sea, ke u ki’i fakahoha’a atu mu’a ...

'Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Minisitā Lao.

'Eiki Minisitā Lao: Tapu mo e, tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea tapu ki he Palēmia kae 'uma’ā e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale ‘Eiki Sea ko e ngaahi tu’utu’uni ko eni ‘oku lolotonga ngāue’aki. Pea ko e ‘uhinga ‘o e fakatonutonu ‘o e tu’utu’uni ko eni ke faingofua ange ngāue ko ē ki he pa’anga ‘i he taimi ‘oku fakatu’upakē. Ko e fakatātā ki hení 'Eiki Sea ko e tō ko ē ‘a e Kōviti he ‘oku ‘asi pē ia ‘i he tu’utu’uni kapau kuo *declare* ‘a e ngaahi me’a ko ē ‘oku hoko ‘e lava ke fai ‘a e ngāue ko ia. Pea ko hono fakatātā ki ai 'Eiki Sea ko e taimi ko ē na’e tō ai e Kōviti ‘i Tolitolí na’e faka’atā ai e pa’anga ke langa e falemahaki ki he kau fānau tauhí tangata pea mo e fefine pea *lockdown* ai e ‘a Tolitolí ‘o ngata ai ‘a e mofele movete ko ia ‘a e Kōviti ko hono ‘uhinga pē ia e fo’i tu’utu’uni ko eni ki he ngaahi me’a ko ē ‘oku fakatu’upakē kuo pau ke fakavave’i e ngāue ko ia na’a mole ai ha mo’uí mālō 'Eiki Sea. Fokotu’u atu ke tau hoko atu ke tau tali e me’a ko eni kae faingofua e ngāue ko ē ‘oku fakahoko ‘i he taimi ...

<009>

Taimi: 1035 – 1040

'Eiki Minisita Lao: ... fakatu’utāmaki Sea mālō.

Dr. 'Aisake Eke: Tapu ki he ‘Eiki Seá pehē ki he Hou’eiki

'Eiki Sea: Me’a mai

Dr. 'Aisake Eke: Fale Aleá, ko u sio hifo au mahalo ko e 'oku 'i ai pe ki'i me'a si'isi'i pe heni mahalo 'e vave pe ia 'alu hifo pe ki he Kōmiti Kakato ia 'o lava ai pē. 'Oku 'i ai pe mo e fanga ki'i me'a heni hane toe 'alu ki he Kōmiti Pa'angá pea toe foki mai Sea mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e fokotu'u ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato 'oku 'i ai ha pou pou. Pou pou'i e fokotu'u koia. Mālō Hou'eiki tau hoko atu ki he 4.2 tau 'asenitá.

Ko e Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Pa'anga 'a e Pule'angá, Ngaahi 'Akauní 2021 'Eiki Minisitā Pa'anga me'a mai.

Fakama'ala'ala he Tu'utu'uni fika 2/2022

'Eiki Minisita Pa'anga: Tapu atu ki he Feitu'u na Sea kae 'uma'ā e Fale 'Eiki, Sea ko e taha pe eni ngaahi tu'utu'uni ki he liliu fakafo'ou na'e 'osi tali ia 'e he Pule'angá pea kamata hono ngāue'aki. Ka ko e kupu mahu'inga heni 'o e liliu ko ení 'oku meimei ke nofo mai ki he kongá kupu 6 ka 'oku 'a ia 'oku nofo eni 'o fakama'unga ki he Kongá 4 ko ia e Tefito'i Lao ki he pa'anga 'a e fonuá. Ka ko e tafa'aki ko ení meimei 'uhinga ia ki hono lipooti 'a e pa'anga pea mo e koloa 'a e Pule'angá 'o kau ai ngaahi pa'anga kotoa 'a e Pule'angá kau ai pa'anga talāsiti 'a e Pule'angá. Ka 'oku ko e me'a ko ē na'e fai e ngāue lahi ki ai he ngaahi ta'u ko eni kuo situ'a ki ai.

Na'e faingata'a 'aupito e ngaahi tafa'aki 'e ni'ihí 'oku 'ikai ke fu'u hangē ko hono fakafuofua 'a e ngaahi koloa e Pule'angá pea mo e ngaahi naunau koloa 'a e pule'anga mo e ngaahi me'a koiá. Pea 'i he fengāue'aki pea mo e ngaahi hoa ngāue 'a tu'apule'angá 'oku fai hono siofi 'a e ke feinga ke fakafaingofua ki he Pule'angá ke tau 'unu ki he founga faingofua. 'A ia 'oku meimei hā atu ia he kongá 7 'o e tu'utu'uni ko ení. Ke tau ngāue'aki 'a e founga ko e fakatu'apule'anga ko e *IPSAS* 'a ia ko hono kehekehe mo e founga motu'a ko e kongá ko ení ko 'ene fo'i lipooti pe 'a e *receipt* pea mo e *payment* pe ko e ngaahi pa'anga hū mai mo e pa'anga hū atu pea toki fakamatala fakaikiiki.

Ko hono kehekehe kimu'a na'e pau ke lipooti kotoa hangē ko e 'a ia ko e me'a ko ē na'e hokó, na'e faingata'a 'aupito fengāue'aki mo e ngaahi potungāue'aki pea tuai. Ka ko e feinga pe eni ke tokoni ke lava ke toe lelei ange 'a hono fakaho'ata mai hono lipooti pea lava ke vave 'a e ngāue mai 'a e ngaahi potungāue'aki ke fakakakato.

'A ia ko e ngaahi liliu ko ení fai pe talanoa ki ai hangē ko e 'Atita 'a ia 'oku fakamalumu he Fale Aleá pea makatu'unga ai e fokotu'u liliu ko eni kuo tali 'e he Pule'angá, fokotu'u atu Sea.

Tu'utu'uni fika 2/2022

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke tau lau 'uluaki Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i e Pa'anga e Pule'angá, Ngaahi 'Akauní, Tu'utu'uni fika 2/2022.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Pa'anga 'o e Pule'angá, Ngaahi 'Akauní 2021. Lao ki hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'angá, vahe 2 ki hono ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'e he kupu 44 'o e Lao ki hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'angá vahe 2. 'Oku fa'u ai 'e he Minisitā Pa'angá 'i he loto ki ai e Kapinetí 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ko ení:

1. Hingoa Nounou: 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko 'ení ko e Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'angá, Ngaahi 'Akauní 2021.

Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'o e Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i e Pa'anga 'a e Pule'angá, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai e 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmiá, 'Eiki Minisita Fonuá, 'Eiki Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaea, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisita Mo'ui, 'Eiki Minisita Toutai, 'Eiki Minisita ki Muli, 'Eiki Minisita Ngaahi Ngāue Lalahi mo Pōhiva Tu'i'onetoa. 'Eiki Sea 'oku loto ki ai e toko 13.

Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau 'uluaki e Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i e ngaahi Pa'anga 'a e Pule'anga fakahā mai hono nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Eiki Sea: Lau tu'o 2

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Pa'anga 'a e Pule'anga, Ngaahi 'Akauní 2021, Ngāue ki hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'angá vahe 2. 'I hono ngāue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki 'e he kupu 44 'o e Lao ki hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'angá vahe 2. 'Oku fa'u ai 'e he Minisitā Pa'angá 'i he loto ki ai e Kapineti e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni kupu 1 ...

<010>

Taimi: 1040 – 1045

Kalake Tēpile: 'E ui 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni' ko e ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Pa'anga 'a e Pule'anga, ngaahi 'Akauni 2021.

Eiki Sea: Me'a mai Tongatapu 5.

Fokotu'u & pou pou'i tukuhifo Tu'utu'uni fika 2/2022 ki he Komiti Kakato

Dr. 'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea' pea pehē ki he Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga'. Kole atu mu'a ke ki'i tukuhifo eni ki he Kōmiti Kakato' 'Eiki Sea, mālō.

Eiki Sea: 'I ai ha pou pou ki he fokotu'u' (pou pou). Tukuhifo ia ki he Kōmiti Kakato'. Tau hoko atu ki he Fika 4.3 'etau 'asenita', hou'eiki.

Tu'utu'uni fika 3/2022

Fika 3/2022, Tu'utu'uni Lao (Fakatonutonu) ki Hono Pule'i e Tute' mo e 'Ekisia', 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Fakama'ala'ala fekau'aki mo e Tu'utu'uni fika 3/2022

Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu atu pea mo e Feitu'u na sea pea mo e fale 'eiki'. Sea, ko e fakatonutonu ko eni', ko e taha pē ia, na'e tali ia he patiseti atu kimu'a. 'A ia na'e fai 'a e tokanga 'a e Pule'anga' koe'uhi' ko e ngaahi saliote misini e fonua', pea na'e mahino 'a e lahi 'aupito e

ngaahi saliote misini kuo hū mai ki he fonua' kuo 'i he ngaahi ta'u 'oku 'ikai ke lōlōa 'enau kei mo'ui' pea ko e lele he fonua'. Pea na'e fokotu'u leva 'a e liliu ki he tu'utu'uni ki he ngaahi koloa saliote misini ko ē 'oku hū mai' ke 'i he ta'u pē 'e 15 'a hono ngaahi pē ko e ta'u ko ē mōtolo 'o e ngaahi me'alele ko ia Sea. Pea ko e Fokotu'u Tu'utu'uni fetongi 'aki ia ko eni' Sea. Fokotu'u atu.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake' ke tau lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni Lao (Fakatonutonu) ki Hono Pule'i 'o e Tute' mo e 'Ekisia'.

Kalake Tēpile: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki hono Pule'i 'o e Tute' mo e 'Ekisia', 2021. Lao ki hono Pule'i 'o e Tute' mo e 'Ekisia', vahe 2.

'I hono ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki ki he kupu 45 'o e Lao ki hono Pule'i 'o e Tute' mo e 'Ekisia', vahe 2, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku' ne tokangaekina 'a e Tānaki Pa'anga Hū Mai' mo e Tute' 'i he loto ki ai 'a e Kapineti', ngaahi tu'utu'uni ko eni.

“E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni', ko e Tu'utu'uni Lao (Fakatonutonu) ki hono Pule'i 'o e Tute' mo e 'Ekisia', 2021.”

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni Lao (Fakatonutonu) ki hono Pule'i 'o e Tute' mo e 'Ekisia', fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea, 'oku loto ki ai 'a e 'Eiki Minisitā ki Muli, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fonua, *HSH* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, 'Eiki Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaea pea mo e 'Eiki Minisitā Toutai. 'Oku loto ki ai 'a e toko 12.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni', fakahā mai ho nima'.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Lau tu'o ua.

Kalake Tēpile: Tu'utu'uni Lao (Fakatonutonu) ki hono Pule'i 'o e Tute' mo e 'Ekisia', 2021. Lao ki hono Pule'i 'o e Tute' mo e 'Ekisia', vahe 2.

Kupu (1) , “ 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni', ko e Tu'utu'uni Lao (Fakatonutonu) ki hono Pule'i 'o e Tute' mo e 'Ekisia', 2021.”

'Eiki Sea: Tongatapu 5.

Kole tukuhifo ki he Komiti Kakato e Tu'utu'uni fika 3/2022

Dr. 'Aisake Eke: Tapu mo e Sea' pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga'. Kole atu pē mu'a ke tukuhifo mu'a eni ki he Kōmiti Kakato', mālō.

'Eiki Sea: 'Eiki Pālēmia.

'Eiki Pālēmia: Ki'i kole fakama'ala'ala pē Sea. Tapu mo e Feitu'u na, tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea'. Ko e 'uhinga' pē ke tokoni ki he fakalele ho Fale' kae 'umā'ā 'a e Kōmiti Kakato'. 'Oku ou pēhē 'e au 'oku 'i ai 'etau tu'utu'uni 'oku pau ke tukuhifo 'aki 'a e fo'i kupu

ko ē 'oku fiema'u ko ē ke fai hono alea'i'. 'Oku ou 'ilo pē 'e au na'a tau fa'a tuku pē kā ko e fakatatau ki he 'etau Tohi Tu'utu'uni', kuo' u pēhē 'e au 'oku talamai, tukuhifo 'aki 'a e kupu me'a', ko e me'a ia 'oku ou fiema'u ke fai ha tālānga ki ai, ke fai ha feme'a'aki ki ai 'a e Hou'eiki Mēmipa'. Ko ia 'oku pēhē 'eku fakama'ala'ala', ko e 'uhinga', na'a ala lava tokoni ai he ko e ngaahi Lao foki ko eni', ko e ngaahi tu'utu'uni foki eni ia kuo 'osi ngāue'aki talu mei he ta'u kuo 'osi' Sea, mālō.

'Eiki Sea: Mālō. Tongatapu 5, kuo' u tali e fakatonotonu mei he 'Eiki Pālēmia'. 'Oku 'i ai 'ene mo'oni 'oku 'i ai 'a e kupu ki he me'a ko ia ke tukuhifo 'aki'.

Fiema'u ki he Pule'anga ke mahino e ngaahi kupu he Lao

Dr. 'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea' pēhē ki he Hou'eiki Fale Alea'. Mou ki'i me'a hifo pē ki he peesi 3 faka-tonga'. 'Uluaki', ko hono fakamatala ko ē, ko fē mafai 'oku ngāue'aki he me'a ko eni', 'oku ta'ekakato ia, 'oku lele mai pē sētesi ia 'o ta'ekakato. Hāngē ko eni', ko e 'asi ko ē, 'i hono ngāue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki 'e he kupu 45 'o e Lao ki hono Pule'i 'o e Tute' mo e 'Eikisia', vahe 11.03, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku' ne tokangaekina ...

<003>

Taimi: 1045-1050

Dr. 'Aisake Eke: ... tānaki pa'anga hū mai mo e tute 'i he loto ki ai 'a e Kapineti 'o e ngaahi Tu'i, motu atu 'oku ka'iloa 'a e fo'i me'a ia ko ia. Ko e kongā hono 2, ko e kupu 2, ko e kupu 2 'oku 'ikai ke 'asi ia ai 'a e taimi ko ē ke kamata ai 'a e lao ko eni, tu'utu'uni ko eni, fetō'aki kehekehe eni pea mo e me'a fakapālangi, 'a ia ko 'eku pēhē atu pē ke kātaki Pule'anga 'ai 'a e lao ke mahino pea, ko e kupu ko ena 2, kapau te mou me'a hifo ki ai, ko e tu'utu'uni 'a e lao ia ko hono pule'i ...

'Eiki Palēmia: Sea, kole pē ki'i fakama'ala'ala'i mai mu'a 'e he Fakafofonga Sea ...

Dr. 'Aisake Eke: Uē.

'Eiki Palēmia: Ko e peesi 3 eni Sea ko e kupu fiha ena na'e 'uluaki kamata 'aki kātaki pē Fakafofonga, 'a ena na'a ke me'a mai ki ai fekau'aki mo e 'ikai ke *complete*, pē 'ikai ke kakato. Ko e fo'i kupu fiha koā 'i he peesi 3?

Dr. 'Aisake Eke: Peesi 3 ko ē he faka-Tonga ...

'Eiki Palēmia: Ko ia.

Dr. 'Aisake Eke: ... 'a e kamata pē ko ē 'i 'olunga palakalafi ko ē hono 3 'o 'uhinga ko ē ko fē kupu ko ē 'oku mei ai 'a e fai ko ē tu'utu'uni ko eni.

'Eiki Sea: Kātaki pē 'Eiki Palēmia mo Fakafofonga Tongatapu 5, ko e taumu'a 'o e feme'a'aki ki he pongipongi ni ke mo tuhu'i mai 'a e kupu 'oku makatu'unga ai hono fokotu'u ke tukuhifo ki he Komiti Kakato, ko e 'elito 'o e ngaahi 'uhinga mo e fakamatala mo e tipeiti 'e toki fakakakato

ia 'i he Komiti Kakato. Me'a mai pē koe kupu 2 mo e 3 he 'oku 3 pē kupu 'e lao ko ē , 'a e tu'utu'uni ko eni, 1, 2 mo e 3.

Tokanga ki he kupu 2 e Tu'utu'uni fika 3/2022

Dr. 'Aisake Eke: Mālō Sea. 'Uluaki pē ko e ki'i kupu ko ena 'o e fakamatala'i ko ē ko fē 'a ia ko e, 'oku 'ikai ke 'ilo pē ko e hā hono 'ai, ka ko e kupu eni ko ē 'oku felāve'i mo e lao ko ē 'oku mei ai tefito ko ē fakatonutonu, 'a ia kupu 45. Ko e fo'i fakamatala ko ia 'oku mole ai 'a e kongā ia, ngaahi tu'utu'uni 'oku ngata pē ia 'i he ngaahi *tu*, pea mole atu ai 'a e me'a ia. Pea ko e 2 mo e kupu 2, 'oku 'ikai 'iloa ai ko fē 'aho ko ē 'oku kamata mei ai 'a e lao ko eni Sea, 'a ia ko e kupu 2 ko ē 'o e fo'i tu'utu'uni ko ia Sea, mālō.

'Eiki Sea: 'Oku ou tui ko e hingoa lōloa ia, 'oku 'ikai kakato, pea mo e kupu fika 3. Ua, ko e, Hou'eiki 'oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u makatu'unga he kupu ko eni 'oku hulu'i mai 'e he Fakafongā Tongatapu 5 ke tukuhifo ki he Komiti Kakato. Pou pou?

Tu'utu'uni fika 4/2022

Hou'eiki tau hoko atu ki he ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu, Fakahā 'o ha Tu'unga fakatu'utāmaki ki he Mo'ui, (KOVITI-19), 2021. 'Eiki Minisitā Mo'ui.

Fakama'ala'ala fekau'aki mo e Tu'utu'uni fika 4/2022

'Eiki Minisitā Mo'ui: Tapu pea mo e Feitu'u na Sea, tapu heni ki he 'Eiki Palēmia, kae 'uma'a 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga.

Sea ko e Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu pē eni ia Sea ki he, ki hono fakahā ko ha tu'unga fakatu'utāmaki ki he mo'ui 'a ia na'e lele mai Sea 'i he KOVITI-19, 'i he 2020 mo e 2021, pea 'oku mea'i pē ia 'e he Fale Alea Sea pea mo e Hou'eiki Mēmipa, 'a e tu'utu'uni ko eni ke fakatonutonu Sea, 'i he kupu 2 pē ia ko e fakatonutonu pē Sea e tefito'i tu'utu'uni ko hono fetongi pē 2021 Sea ki he 2022, 'a eni 'oku tau hoko mai ai 'o a'u mai ko ē ki he ta'u ni. Ko e ki'i fakatonutonu pē ia Sea 'i he tu'utu'uni ko ē ke fakahā 'o ha tu'unga fakatu'utāmaki ki he mo'ui 'i he KOVITI-19. Mālō Sea pea 'oku ou fokotu'u atu.

'Eiki Sea: Kole atu ki he kalake ke tau lau 'uluaki, 'a e Tu'utu'uni Fika 4/2022.

Kalake Tēpile: Lau 'Uluaki.

NGAAHI TU'UTU'UNI FAKATONUTONU FAKAHĀ 'O HA TU'UNGA FAKATU'UTĀMAKI KI HE MO'UI (KOVITI -19) 2021.

LAO KI HE MO'UI 'A E KAKAI VAHE 12.

'I HONO NGĀUE'AKI 'O E NGAAHI MAFAI KUO FOAKI 'I HE KUPU 167 'O E LAO KI HE MO'UI 'A E KAKAI VAHE 12, 'OKU FA'U IA 'E HE MINISITĀ 'OKU NE TOKANGAEKINA 'A E MO'UI 'I HE LOTO KI AI 'A E KAPINETI 'A E NGAAHI TU'UTU'UNI KO ENI.

1. HINGOA NOUNOU MO E 'UHINGA'I LEA.

- 1) 'E UI 'A E NGAahi TU'UTU'UNI KO ENI KO E NGAahi TU'UTU'UNI FAKATONUTONU FAKAHĀ 'O HA TU'UNGA FAKATU'UTĀMAKI KI HE MO'UI KOVITI 19/2021.

Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Ngaahi tu'utu'uni Fakatonutonu Fakahā 'o ha tu'unga fakatu'utamaki ki he Mo'ui (KOVITI-19), fakahā mai ho nima.

<005>

Taimi: 1050-1055

Kalake Tēpile: ...Sea 'oku loto ki ai 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā ki Muli, 'Eiki Minisitā Toutai, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, 'Eiki Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaea, 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 12.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni ko eni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku 'ikai ha fakahā loto pehē.

'Eiki Sea: Lau tu'o ua.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) Fakahā 'o ha Tu'unga Fakatu'utāmaki ki he Mo'ui (Koviti-19) 2021. Lao ki he Mo'ui 'a e Kakai Vahe 12.

'I hono ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 167 'o e Lao ki he Mo'ui 'a e Kakai 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Mo'ui 'i he loto ki ai 'a e Kapineti 'i he ngaahi tu'utu'uni ko eni.

Kupu 1: Hingoa Nounou mo e 'UHINGA'I LEA. 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni ko e Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) Fakahā 'o ha Tu'unga Fakatu'utāmaki ki he Mo'ui (Koviti-19) 2021.

'Eiki Sea: Me'a mai Tongatapu 5.

Dr. 'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga. Ko e ki'i kupu kole mu'a ke toe tukuhifo mu'a eni ki he Komiti Kakato ko e kupu 1(2) pea pehē foki ki he kupu 2 Sea mālō.

'Eiki Sea: 'Oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u ko eni? Tukuhifo ia ki he Komiti Kakato.

Tu'utu'uni fika 5/2022

Tau hoko atu Hou'eiki ki he fika 4.5 'etau 'asenita. Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Pule'i 'o e Toutai Fakatolonga. 'Eiki Minisitā Toutai me'a mai.

Fakama'ala'ala fekau'aki mo e Tu'utu'uni fika 5/2022

'Eiki Minisitā Toutai: Fakatapu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea Fale Alea. Fakatapu ki he Hou'eiki Nōpele Fakafofonga 'o e Hou'eiki Nōpele 'o e Fale Alea, fakatapu ki he 'Eiki Palēmia pea mo e Hou'eiki Minisitā Kapineti. Kae 'atā ke ki'i tātānaki atu pē ki he me'a ko eni, ko eni 'oku mahino 'aupito 'a e ki'i fakatonutonu ko eni fekau'aki pē mo hono pule'i ko ia 'o e toutai 'oku fekau'aki eni mo hono fakatonutonu 'a e tu'unga 26 ko ia 'o e Lao ko ia ki hono Pule'i 'o e Toutai pea 'oku makatu'unga ia 'i he ngāue na'e fakahoko 'i Mē 'o e 2021 'a ia na'e pehē ko e 'aho 31 'o Mē 2021 na'e fakangofua ai ke faka'atā ke toutai'i pea mo ngaahi 'a e mokohunu pē ko e *cucumber* hono ui mokohunu pea 'oku fokotu'u mai heni 'Eiki Sea ke toe ki'i fakalōlōa atu mei he 'aho ko ē na'e ngata ai 'a ia ko e 'aho 30 'o Sepitema 2021 ke 'alu 'o a'u ki he 'aho 31 'o 'Okatopa 'o e 2021 ai pē ko ia pē 'Eiki Sea mālō.

Lau 1 & 2 Tu'utu'uni fika 5/2022

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake tau lau 'uluaki 'o e ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Pule'i 'o e Toutai Fakatolonga.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Pule'i 'o e Toutai Fakatolonga 2021. Lao ki hono Pule'i 'o e Toutai Vahe 18. 'I hono ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 101 'o e Lao ki he Pule'i 'o e Toutai Vahe 18 fa'u ai he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'o e Toutai 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni.

Kupu 1: Hingoa Nounou mo e 'UHINGA'i Lea

- (1) 'E Ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni ko e Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Pule'i 'o e Toutai Fakatolonga 2021.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni ko eni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a 'Uhila mo e Langi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Pohiva Tu'i'onetoa, Taniela Fusimālohi, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā ki Muli, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Nōpele Fohe, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō...

<007>

Taimi: 1055-1100

Kalake Tēpile : Nōpele Vaea, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga loto ki ai e toko 15 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau 'uluaki e tu'utu'uni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile : 'Ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Mālō lau tu'o 2,

Kalake Tēpile : Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Pule'i 'o e Toutai Fakatolonga 2021. Lao ki Hono Pule'i 'o e Toutai Vahe 18. Kupu 1 – Hingoa Nounou & 'UHINGA'i Lea. Kupu si'i (1) 'E ui 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni ko e Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Pule'i 'o e Toutai Fakatolonga 2021.

'Eiki Sea : 'Eiki Minisitā Toutai.

'Eiki Minisitā Toutai. 'Eiki Sea ko u fie 'oatu 'Eiki Sea 'a e fakamālō ki he Feitu'u na pea mo e Fale 'Eiki ni ki hono tali 'o e ki'i fokotu'u fakatonutonu ko eni pea 'oku fakamālō lahi atu mālō.

'Eiki Sea : Kātaki pē 'Eiki Minisitā ko e toki 'osi eni hono lau tu'o 2. Kapau 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha fokotu'u Hou'eiki faka'atā pē ke tau hoko atu ki he pālōti.

'Eiki Minisitā Lao : Fokotu'u atu Sea.

'Eiki Sea : Mālō 'Eiki Minisitā Lao. Kalake, ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o 2 'a e ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Pule'i 'o e Toutai Fakatolonga fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a 'Uhila mo e Langi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Pohiva Tu'i'onetoa, Taniela Likuohihifo Fusimālohi, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā Ki Muli, 'Eiki Minisitā Toutai, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fonua, *HRH* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili. 'Eiki Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaea. Sea loto kotoa e Hou'eiki toko 16.

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki. 'I he'etau Tohi Tu'utu'uni ko e 'osi pē lau tu'o 2 'oku fa'a tuku e taimi ke tukuhifo e lao ko eni. Ka koe'uhi ko e tu'utu'uni eni Hou'eiki kole atu ke mou faka'atā mai ke tau hoko atu pē ki hono lau tu'o 3.

'Eiki Minisitā Lao : Fokotu'u atu Sea ke tau hoko atu ai leva 'o lau tu'o 3 e tu'utu'uni ko eni mālō.

Lau tu'o 3 pea pālōti'i 'o tali Tu'utu'uni fika 5/2022

'Eiki Sea : Kalake lau tu'o 3.

Kalake Tēpile : Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Pule'i 'o e Toutai Fakatolonga 2021. Lao ki hono Pule'i 'o e Toutai vahe 18. 'I hono ngāue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki 'i he Kupu 101 'o e Lao ki hono Pule'i 'o e Toutai vahe 18, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina e toutai e ngaahi tu'utu'uni ko eni, Kupu 1 – Hingoa Nounou & 'UHINGA'i Lea. Kupu si'i (1) 'E ui 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni ko e ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Pule'i 'o e Toutai Fakatolonga 2021.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o 3 e Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki hono Pule'i 'o e Toutai, Fakatolonga fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā Ki Muli, 'Eiki Minisitā Toutai, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fonua, *HRH* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, 'Eiki Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaea, 'Uhila mo e Langi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Pohiva Tu'i'onetoa, Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi, loto kotoa 'a e Hou'eiki ko eni ko e toko 16.

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki. Me'a mai 'Eiki Minisitā Toutai.

'Eiki Minisitā Toutai : Fakamālō atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea pehē foki ki he Fale 'Eiki koe'uhi ko e, hono hono tali ko ia 'o e Fokotu'u Fakatonutonu ko eni ki hono Pule'i 'o e Lao fekau'aki mo hono Pule'i 'o e Toutai pea fakamālō lahi atu. Ko e tokoni lahi eni ki he fakahoko ko ia 'o e fatongia 'o e Potungāue Toutai 'i he kaha'u na pea 'oku 'oatu 'a e fakamālō lahi kia moutolu. Mālō.

Tu'utu'uni fika 6/2022

'Eiki Sea : Hou'eiki tau hoko atu ki he fika 4.6 'etau 'asenita ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau Pa'anga Hū Mai. Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Fakama'ala'ala ki he hiki tukupau to'o he pa'anga hū mai kau ngāue mei he 10000-12000

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu atu pea mo e Feitu'u na Sea kae 'uma'a 'a e Fale 'Eiki. Ko e tātaki atu pē ko e taha eni 'a e ngaahi fakatonutonu ki he Tu'utu'uni fakapatiseti na'e tali he patiseti atu kimu'a. Ko e mahu'inga e tu'utu'uni ko eni Sea ko e taha eni 'a e tu'utu'uni ke tukupau e tukupau 'a e Pule'anga kae lahi ange 'a e sēniti 'oku ma'u he kakai ...

<008>

Taimi: 1100-1105

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... kau ngāue totongi tukupau 'a ia 'oku kongā ko eni 'oku fakaikiiki atu ia he kupu 2 ko ia 'o e fakatonutonu 'a ia ko e mou mea'i pē ko e taha eni e ngaahi liliu tokoni ko ia lolotonga e 'osi 'a e kamata mai 'a e Kōviti he 2020. Pea ko e Patiseti ko ia 'o e 2021/2022 na'e fai ai e fokotu'u ke tukupau e tukupau 'o e pa'anga hū mai 'a ia nau fakatātā pē na'e hiki hake pea mei he taha mano (10,000) ki he taha mano ua afe (12,000) 'ikai ke nau toe totongi tukupau pea kakakaka ai pē ki 'olunga ka ko hono fakalukufua na'e toe lahi ange na'e si'isi'i ange e tukupau 'oku to'o 'e kinautolu 'oku 'i lalo ange 'enau vāhenga kae lahi kiate kinautolu ko ē 'oku fu'u ma'olunga, 'oku ma'olunga ange 'enau ngaahi vāhenga. Sea fokotu'u atu.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau lau 'uluaki e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau Pa'anga Hū Mai 2021.

Kalake Tēpile: Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau Pa'anga Hū Mai 2021.

Lao ki he Tukupau Pa'anga Hū Mai Vahe 11.

‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he kupu 5 kupu (1) ‘o e Lao ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai Vahe 11. Fa’u ia he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e Tānaki Pa’anga Hū Mai mo e Tute ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ‘o e ngaahi tu’utu’uni ko ení.

Kupu 1 Hingoa Nounou mo e kamata’anga, kupu (1) ‘E ui ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko ení ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai 2021.

Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a hono lau ‘uluaki ‘a e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai e ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā ki Muli, ‘Eiki Minisitā Toutai, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Fonua, *HSH* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, ‘Eiki Nōpele Fohe, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Vaea. Loto ki ai e toko hongofulu mā taha (11) ‘Eiki Sea.

Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tali hono lau ‘uluaki e tu’utu’uni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

Eiki Sea: Lau tu’o ua.

Kalake Tēpile: Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai 2021. Lao ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai Vahe 11.

Kupu 1 Hingoa Nounou mo e kamata’anga, kupu (1) ‘E ui ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko ení ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau Pa’anga Hū Mai 2021.

Eiki Sea: Tongatapu 5.

Fokotu’u pea pou pou’i tukuhifo Tu’utu’uni fika 6/2022 ki he Komiti Kakato

Dr. ‘Aisake Eke: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea pea pehē ki he Hou’eiki ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Kole atu pē mu’a ke tukuhifo eni ki he Komiti Kakato ko e felāve’i eni pea mo e fakamatala ko eni ki he mafai ko ē ‘oku ha’u mei ai ‘a e tu’utu’uni ko ení. ‘Oku ai e me’a ia ‘oku, ‘oku pulia ai pea ‘ikai ngata ai mo e lao pea mo e kupu 2 ko eni ‘o e tu’utu’uni ko eni Sea mālō.

Eiki Sea: ‘Oku ‘i ai ha pou pou ki he fokotu’u? Tukuhifo eni ki he Komiti Kakato Hou’eiki.

Tu’utu’uni fika 7/2022 - Ngaahi Tu’utu’uni Lesisita ‘o e kau Faiako ki he Ako

Tau hoko atu ki he Fika 7/2022 Ngaahi Tu’utu’uni Lesisita ‘o e kau Faiako ki he Ako. Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

Fakama’ala’ala he Tu’utu’uni fika 7/2022

Eiki Palēmia: Mālō Sea tapu mo e Feitu’u na, tapu mo e Hou’eiki e Fale Alea. Ko e tu’utu’uni

eni Sea ko ē ke lesisita ‘a e faiako kotoa pē kae toki ngofua ke faiako. ‘A ia ‘oku kau heni ‘a e founa ko ē ke lesisita ai ko e hā ‘a e fiema’u pē ko ‘etau pehē pē pē ko e hā e ngaahi makatu’unga kae toki lava ‘o ‘oange ha’ane laiseni. Pea kapau leva ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane laiseni ‘oku ‘oange ‘ene laiseni fakataimi. Ko e kātoa ‘a e ngaahi me’a pehe ni kau ai mo e totongi mo e ‘ū alā me’a pehē ‘oku fakakau atu ia ‘i he tohi tu’utu’uni ko ení Sea. Pea ‘oku, na’e ‘osi kamata mo eni hangē pē ko e ngaahi tu’utu’uni kimu’a hono ngāue’aki ‘a e Potungāue Akó pea ‘oku toe si’i pē ke, si’i ange he toko 50 ke lesisita ‘i he ta’u ni kae lele atu ai pē ‘a e ngāue ko eni. Ko e mahu’inga pē ia ke fai ha sio ‘oku ma’u ha ha ‘ilo fe’unga ‘a e kai faiakó pea ‘oku nau taau fe’unga ke nau faiako’i ‘etau fānau. Pea ‘e ‘i ai e faingamālie ai he kaha’u ko e ‘uhinga pē ke lava ‘o fengāue’aki mo muli ke sio pē ‘oku fe’unga ke nau hiki atu ‘o ngāue ‘i muli. Ko ia pē Sea fokotu’u atu, mālō.

Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau lau ‘uluaki, Ko e Ngaahi Tu’utu’uni Lesisita ‘o e kau Faiakó ki he Akó.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu’utu’uni Lesisita ‘o e kau Faiako ki he Ako 2021. Lao ki he Ako Vahe 13.

‘I hono ngāue’aki ‘o e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he kupu 93 ‘o e Lao ki he Akó Vahe 13. ‘Oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e akó ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko ení.

Konga 1, Talateu, Kupu 1 Hingoa Nounou, ‘E ui ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko ení ko e Ngaahi Tu’utu’uni Lesisita ‘o e kau Faiako ...

<009>

Taimi: 1105 – 1110

Kalake Tēpile : ... ki he Ako 2021.

Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau ‘uluaki e Tu’utu’uni ko ení fakahā mai hono nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai e ‘Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā ki Mulí, ‘Eiki Minisitā Toutaí, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Palēmiá, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Fonua, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, ‘Eiki Nōpele Fohe, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Vaea. ‘Oku loto ki ai e toko 12.

Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tali hono lau ‘uluaki e Tu’utu’uni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto ki ai ‘Eiki Sea.

Eiki Sea: Tau lau tu’o ua.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu’utu’uni Lēsisita kau Faiako ki he Akó 2021, Lao ki he Akó, Vahe 13 Konga ‘uluaki, Talateu, Kupu 1, Hingoa Nounou. ‘E ui e Ngaahi Tu’utu’uni ko eni ko e Ngaahi Tu’utu’uni Lesista ‘o e kau Faiako ki he Akó 2021.

Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 2

Kole ke tukuhifo Tu’utu’uni fika 7/2022 ki he Komiti Kakato

Dr. ‘Uhila mo e Langi Fasi: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, pea pehē ki he Hou’eiki e Fale Alea ‘o Tonga. ‘Eiki Sea ko u kole atu ke tukuhifo mu’a eni ki he Komiti Kakato ‘o makatu’unga eni ‘i he kupu 3, kupu 4 pea mo e ngaahi kupu kehe pe kimui ‘o e Tu’utu’uni ko ení, mālō.

Eiki Sea: Kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha poupou ki he fokotu’u ko ení, tukuhifo eni ki he Komiti Kakato.

Eiki Palēmia: Sea ko ‘eku fakama’ala’ala pe ‘aku ‘a ia ko e kupu 3 mo e kupu 4

Eiki Sea: Mo e ngaahi kupu kehe pē ‘oku ne

Eiki Palēmia: Ko e fakakātoa ia Sea, ‘oku tonu pē

Eiki Sea: Toe ki’i fakama’ala’ala mai Tongatapu 2 ki he ‘Eiki Minisita Potungāue Akó.

Dr. ‘Uhila mo e Langi Fasi: ‘Eiki Sea, tapu mo e Feitu’u na ko e kupu 3 fekau’aki mo hono ngāue’aki e tu’utuni ko ení pehē ki he ngaahi lisi ‘o e kau faiako ‘oku fakataumu’a ki ai pea mo e ngaahi konga kehe pē ‘o kau ai ‘a e me’a ko eni fekau’aki mo e totongí, totongi ko eni ‘oku fiema’u ‘e he Tu’utu’uni ko ení, mālō.

Eiki Palēmia: ‘A ia Sea ko e kupu 3 mo e kupu 4 mo e kupu

Eiki Sea: Na’e me’a mai ko e kupu fekau’aki mo e totongí

Dr. ‘Uhila mo e Langi Fasi: Ko e totongí ‘oku ‘asi ia ‘i he ‘oku ‘i ai e *schedule* ‘oku ‘asi ai e totongí

Eiki Palēmia: Sai pe Sea kapau ‘e ‘ai pe ā kupu 6 ko ena kuo

Dr. ‘Uhila mo e Langi Fasi: Peesi 30 ‘o e Tēpile 4, peesi 30

Eiki Palēmia: Mālō Sea, kapau ko e 3 mo e 4 mo e peesi 6, mālō.

Tu’utu’uni fika 8/2022

Eiki Sea: Ko ia mālō Hou’eiki. Tau hoko atu ki he Fika 8, 2022 Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau ‘Eikisia.

Fakama’ala’ala ki ki he Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau ‘Eikisia

Eiki Minisita Pa’anga: Tapu ki he Feitu’u na Sea kae’uma’ā Fale ‘Eiki. Ko e ngaahi liliu fakatonutonu pe eni ia ki he ngahi ‘ulu’i fika ko ia ‘oku fakanofonofa ki ai e ngaahi koloa ‘oku hili ki ai Ngaahi Tukahau ‘Eikisia, ‘a ia ‘oku fakaikiiki atu eni he kupu 2. Meimei ko e

fakatonutonu pe ia ‘o e ngaahi fakapilitania ko e *sub-heading* ka ko e ngaahi ‘ulu’i fika ko e ‘oku fakanofonofu ke toe faingofua ange pea mo e ngaahi koloa kimui ni mai na’e ‘ikai ke ‘asi he ngaahi fakanofonofu kimu’a Sea. Ko e feinga pe eni ki he’etau ‘unu’unu kimu’a ke tonu ange fengāue’aki ‘a e Kasitomú pea mo e ngaahi fefakatau’aki mo e ngaahi fonua mulí Sea, fokotu’u atu.

Lau Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau ‘Ekisia

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau lau ‘uluaki e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau ‘Eiki Sea.

Kalake Tēpile: Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau ‘Ekisia 2021, Lao ki he Tute ‘Ekisia Vahe 11 ‘i hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he kupu 3 ‘o e Lao ki he Tute ‘Ekisia Vahe 11 ‘oku fa’u ai ‘e he Minisita ‘oku ne tokangaekina ‘a e tñaki pa’anga hū mai mo e tuté ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko ení.

Kupu 1 hingoa nounou mo e kamata ngāue’aki kupu (Si’i) 1. ‘E ui ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko ení ko e tu’utu’uni fakatonutonu ki he Tukahau ‘Ekisia 2021.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau ‘uluaki e Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau ‘Eikisia, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku lotoki ai e ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue lalahi, ‘Eiki Minisitā ki Muli, ‘Eiki Minisitā Toutai, ‘Eiki Minisita Mo’ui, ‘Eiki Minisita Pa’anga, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisita Lao, ‘Eiki Minisita Fonua, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, ‘Eiki Nōpele Fohe, Nōpele Tu’ivakanō, Nōpele Vaea, loto ki ai e toko 12.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tali hono lau ‘uluaki e tu’utu’uni, fakahā mai ho nima.

<010>

Taimi: 1110 – 1112

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Lau tu’o ua

Kalake Tēpile: Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau ‘Eikisia 2021, Lao ki he Tute ‘Eikisia Vahe 11 kupu 1, hingoa nounou mo e kamata ngāue’aki, Kupu (’i) 1 ‘e ui e ngaahi tu’utu’uni ko eni ko e tu’utu’uni fakatonutonu ki he Tukahau ‘Eikisia 2021.

‘Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 5

Fokotu’u tukuhifo Tu’utu’uni 8 ki he Komiti Kakato

Dr. ‘Aisake Eke: Tapu mo e ‘Eiki Sea pea pehē ki he Hou’eiki ‘o e Fale Alea ‘o Tonga, kole pe mu’a ke tukuhifo eni ki he Komiti Kakato, lau eni mei he Kupu 2 mo e 3, mālō.

Eiki Sea: ‘Oku ‘i ai ha pou pou ki he fokotu’ú, tuku pe ki he Komiti Kakato. Hou’eiki ko u fakatokanga’i hifo ko ‘etau taimí

Eiki Minisitā Pa’anga: Sea kātaki pe ‘a ia ko e vakai atu pe ko e kupu pe ‘e 2 e

Eiki Sea: Me’a ‘oku ‘i ai Fakafofonga ia ko e kupu 2 mo e 3 ka ‘oku kupu pē ‘e 2, ‘a ia mahalo ‘oku ngata pēhe 2 ‘Eiki Minisitā

Eiki Minisita Pa’anga: Mālō

Eiki Sea: Ka tau fakatokanga’i e taimi Hou’eiki

Eiki Palēmia : Si’i kātaki pe Sea, ‘a ia ko e ‘uhinga ‘oku fakatonutonu e fokotu’u ko eni ke tuku hifó, he koe kupu pe foki ‘e ua ko e 1 pe mo e 2, ‘ikai ko e 2 mo e 3. ‘A ia ‘oku ngata pe ‘a e kupu e fo’i Tu’utu’uni ko eni he 2, ko ia? Ko e ki’i fakama’ala’ala pe ia hangē ko ena ne me’a ki ai e Minisitā ko e 3 ia ko e he peesi 7 ia ko e Kupu 3 ia ‘o e

Eiki Sea: Ko e kupu (si’i) 3 ia ‘o e kupu 2

Eiki Palēmia : Ko ia

Dr. ‘Aisake Eke: Tapu mo e ‘Eiki Sea Fale Alea ‘o Tonga, Tapu mo e Hou’eiki ‘o e Fale Alea ‘o Tonga, kupu 2(1)1 mo e (2) mālō.

Eiki Sea: Ko ia mālō Hou’eiki tau fakatokanga’i ia, kole atu ke tau mālōlō

(Ne mālōlō heni ‘a e Fale)

<010>

Taimi: 1130-1140

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

Tu’utu’uni fika 9/2022

Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki, ko ‘etau ngāue ‘oku hoko atu ki he Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu 2021. ‘A ia ko e Tu’utu’uni Fika 9 eni e 2022. Me’a mai ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

Fakama’ala’ala he Tu’utu’uni fika 9/2022

Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu atu pea mo e Feitu’u na Sea, kae ‘uma’ā ‘a e Fale ‘Eiki. ‘Oku meimeí natula tatau pē eni pea mo e fakatonutonu ko ia na’e fai ki he Tukupau ‘Ekisia, ka ko hono tātaki eni ‘o e fakafou’ou tatau pē ki he malumalu ‘o e Lao ki he Tute Kasitomu Sea, ‘a ia ‘oku toe fakakiiki atu pē mo ia ‘i he kupu 2 ‘o e fakatonutonu Sea, fokotu’u atu.

‘Eiki Sea: Kole atu ki he kalake ke tau lau ‘uluaki. Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu. Lau Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu 2021

Kalake Tepile: Lau ‘uluaki.

TU’UTU’UNI FAKATONUTONU KI HE TUTE KASITOMU 2021,

LAO KI HE TUTE VAHE 11.02

‘I HONO NGĀUE’AKI ‘A E NGAahi MAFai KU O FOAKI KUPU 3 ‘O E LAO
KI HE TUTE VAHE 11.02, FA’U IA ‘E HE MINISITĀ ‘OKU NE TOKANGAEKINA
‘A E TĀNAKI TUKUHAU MO E TUTE ‘I HE LOTO KI AI ‘A E KAPINETI
‘I HE NGAahi TU’UTU’UNI KO ENI.

1. HINGOA NOUNOU MO E KAMATA NGĀUE’AKI.

- 1) ‘E UI ‘A E NGAahi TU’UTU’UNI KO ENI KO E TU’UTU’UNI FAKATONUTONU KI HE TUKUHAU ‘EKISIA 2021.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku lotu ke tali hono lau ‘uluaki ‘o e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku lotu ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Toutai, ‘Eiki Minisitā ki Muli, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Fonua, *HSH* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, ‘Eiki Nōpele Fohe, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Vaea. Loto ki ai ‘a e toko 12.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai lotu ke tali hono lau ‘uluaki ‘o e tu’utu’uni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā lotu pehē ‘Eiki Sea.

Kalake Tepile: Lau tu’o ua. Tu’utu’uni fakatonutonu ki he tute kasitomu 2021, Lao ki he tute tute vahe 11.02. Hingoa Nounou mo e Kamata Ngāue’aki.

- 1) ‘E UI ‘A E NGAahi TU’UTU’UNI KO ENI KO E TU’UTU’UNI FAKATONUTONU KI HE TUTE KASITOMU 2021.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘a Tongatapu 5.

Fokotu’u ke tukuhifo ki he Komiti Kakato Tu’utu’uni fika 9/2022

Dr. ‘Aisake Eke: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea pea pehē ki he Hou’eiki Fale Alea, kole atu pē mu’a ke tukuhifo eni ki he Komiti Kakato felāve’i mo e kupu 2 Sea. Mālō.

‘Eiki Sea: ‘I ai ha pou pou ki he fokotu’u. (*Pou pou*). Tuhuhifo eni ki he Komiti Kakato.

Tu'utu'uni fika 10/222 (Tu'utu'uni Fakatonutonu fika 2 ki he Tukahau 'Ekisia)

Tau hoko leva, hoko atu Hou'eiki ki he kupu, 'asenita fika 4.10, ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu fika 2 ki he Tukahau 'Ekisia. 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu atu Sea pea mo e Fale 'Eiki ko e taha pē eni e ngaahi liliu fakalelei tu'utu'uni ki he tute 'ekisia, 'a ia na'e 'i ai 'a e ngaahi koloa na'e tamate'i, 'a ia 'oku fakaikiiki atu ko eni 'i he kupu hono 2, 'a ia ko e tēpile ko ia 'oku 'i ai 'a e ngaahi koloa tute 'ekisia ko ia na'e tamate'i, ka na'e 'osi, 'oku fakatonutonu ia 'i he kupu kehe Sea mālō. Fokotu'u atu.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni Fakatonutonu fika 2 ki he Tukahau 'Ekisia.

Kalake Tēpile: Lau 'uluaki.

TU'UTU'UNI FAKATONUTONU FIKA 2 KI HE TUKUHAU 'EKISIA, 2021

LAO KI HE TUKUHAU 'EKISIA VAHE 11.4

'I HONO NGĀUE'AKI 'A E NGAahi MAFAI KUO FOAKI 'E HE KUPU 3 'O E LAO KI HE TUKUHAU 'EKISIA VAHE 11.04, 'OKU FA'U AI 'E HE MINISITĀ 'OKU NE TOKANGAEKINA TĀNAKI PA'ANGA HŪ MAI MO E TUTE 'I HE LOTO KI AI 'A E KAPINETI 'A E NGAahi TU'UTU'UNI KO ENI.

1. HINGOA NOUNOU MO E KAMATA NGĀUE'AKI.

- 1) 'E UI 'A E NGAahi TU'UTU'UNI KO ENI, KO E TU'UTU'UNI FAKATONUTONU FIKA 2 KI HE TUKUHAU 'EKISIA 2021.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tali hono lau 'uluaki 'a e tu'utu'uni ko eni fakahā homou nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e Eiki Minisitā 'o e Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Toutai, 'Eiki Minisitā ki Muli, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Tu'ivakano, 'Eiki Nōpele Vaea. *HSH* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili. Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 12.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ke tali hono lau 'uluaki e tu'utu'uni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Lau tu'o ua.

Kalake Tēpile: Lau tu'o ua.

TU'UTU'UNI FAKATONUTONU FIKA 2 KI HE TUKUHAU 'EKISIA, 2021

LAO KI HE TUKUHAU 'EKISIA VAHE 11.4

1. HINGOA NOUNOU MO E KAMATA NGĀUE'AKI.

- 1) 'E ui 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni, ko e tu'utu'uni fakatonutonu fika 2 ki he TUKUHAU 'EKISIA 2021.

<005>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Sea: Tongatapu 5.

Dr. 'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki e Fale Alea 'o Tonga. Kole atu pē mu'a Kupu 2 ke tukuhifo ki he Komiti Kakato mālō.

Tu'utu'uni fika 11/2020 fekau'aki mo e Fakatonutonu fika 3 ki he Tukahau 'Ekisia

'Eiki Sea: 'I ai ha pou pou ki he fokotu'u ko eni? Pou pou tau hoko atu ki he Hou'eiki ki he Fika 11/2022 Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika 3) ki he Tukahau 'Ekisia. 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Fakama'ala'ala he Tu'utu'uni fika 3 ki he Tukahau 'Ekisia

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea. Sea ko e Lao Fakatonutonu ko ena ko e fokotu'u fo'ou mai ia 'o e ngaahi tute 'ekisia ko ia ne fokotu'u ke tamate'i atu 'i he Lao ne toki 'osi hono feme'a'aki ki ai e Fale fokotu'u atu Sea.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake tau lau 'uluaki. Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika 3) ki he Tukahau 'Ekisia.

Kalake Tēpile: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika 3) ki he Tukahau 'Ekisia 2021 Lao ki he Tukahau 'Ekisia Vahe 11.

'I hono ngāue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki he Kupu 3 'o e Lao ki he Tukahau 'Ekisia Vahe 11 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'o e Tānaki Pa'anga Hū Mai mo e Tute 'i he loto ki ai 'a e Kapineti 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni.

Kupu 1: Hingoa Nounou mo e Kamata Ngāue'aki.

- (1) 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni ko e Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika 3) ki he Tukahau 'Ekisia 2021.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Fika 3) ki he Tukahau 'Ekisia 2021 fakahā mai ho hima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā ki Muli, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Toutai, 'Eiki

Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Fonua, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, ‘Eiki Nōpele Fohe, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Vaea, loto ki ai ‘a e toko 11.

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tali hono lau ‘uluaki ‘o e Tu’utu’uni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea.

'Eiki Sea: Lau tu’o ua.

Kalake Tēpile: Tu’utu’uni (Fakatonotonu) (Fika 3) ki he Tukupau ‘Ekisia 2021 Lao ki he Tukupau ‘Ekisia Vahe 11. Kupu 1: Hingoa Nounou mo e Kamata Ngāue’aki.

(1) ‘E ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko eni ko e Tu’utu’uni (Fakatonotonu) (Fika 3) ki he Tukupau ‘Ekisia 2021.

'Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 5.

Fokotu’u & poupu’i ke tukuhifo Tu’utu’uni fika 11/2022 ki he Komiti Kakato

Dr. ‘Aisake Eke: Sea tapu ki he Feitu’u na pehē ki he Hou’eiki Fale Alea ‘o Tonga kole atu mu’a ke tukuhifo mu’a eni ki he Komiti Kakato ko e kupu 2 Sea mālo.

'Eiki Sea: Poupu’i e fokotu’u ko eni?

Tu’utu’uni fika 12/2022 fekau’aki mo e fakalelei k iihe founa tānaki pa’anga e fonua

Mālo Hou’eiki tau hoko atu ki he Fika 12/2022. Ngaahi Tu’utu’uni ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai. ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Kātaki Sea ‘oku ki’i kehekehe e fika ia ‘eku peesi.

'Eiki Sea: Ko e Tu’utu’uni Fika 12 ‘o e 2022.

'Eiki Minisitā Pa'anga: ‘Io Sea tapu atu ki he Feitu’u na kae ‘uma’ā ‘a e Fale ‘Eiki. Sea ko e Tu’utu’uni eni ki he Lao fo’ou ko ia ‘o e Tānaki Pa’anga Tukupau na’e ‘osi tali pē he Fale ni pea meimei ko e nofo eni ki he ngaahi fakalelei ko ia ‘a e founa tānaki pa’anga ‘a e fonua pea ‘oku kongā lahi ai ko e *update* pē ko e fakafo’ou pē ‘a e ngaahi fiema’u ki he ngaahi fakamatala pau ke fakakakato mai he ngaahi pisinisi pea mo e ngaahi fakafo’ituitui ko ia ‘oku nau fakakakato ‘a e ngaahi ngāue ko eni, ka ko e kongā lahi ia ‘o e ngaahi liliu pea mo e ngaahi tu’utu’uni ko eni Sea fokotu’u atu.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau lau ‘uluaki. Ngaahi Tu’utu’uni Hono Pule’i ‘o e Tānaki Pa’anga Hū Mai.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu’utu’uni ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai 2021. Lao ki hono Pule’i ‘o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa’anga Hū Mai 2021. ‘I hono ngāue’aki ‘o e

Ngaahi Mafai kuo foaki 'e he Kupu 107 'o e Lao ki he Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Hū Mai 2021.

'Oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Tānaki Pa'anga Hū Mai mo e Tukupou 'i he loto ki ai 'a e Kapineti 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni.

Konga 1: Talateu. Kupu 1: Hingoa Nounou mo e Kamata Ngāue'aki

(1) 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni ko e Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Hū Mai 2021.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'a e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Hū Mai fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi...

<007>

Taimi: 1145-1150

Kalake Tēpile : Minisitā ki Muli, 'Eiki Minisitā Toutai, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia. 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaea. Sea loto ki ai 'a e toko 11.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau 1 'o e Tu'utu'uni fakahā hono nima.

Kalake Tēpile : 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Lau tu'o 2.

Kalake Tēpile : Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Humai 2021. Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Hū Mai 2021.

Konga 1 – Talateu. Kupu 1 - Hingoa Nounou mo e kamata ngāue'aki. Kupu si'i (1) 'E ui 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni ko e Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga hū Mai 2021.

'Eiki Sea : Tongatapu 5.

Dr. 'Aisake Eke : Tapu mo e 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki 'o e Fale Alea. Kole ke tukuhifo mu'a eni konga 'uluaki 'o e konga 14 'Eiki Sea ki he Kōmiti Kakato mālō.

'Eiki Sea : 'Oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u. (ne pou pou)

Tu'utu'uni fika 13/2022

'Eiki Sea : Tau hoko atu Hou'eiki ki he Fika 13/2022 Ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute,

Pacer Plus 2021. 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu atu ki he Feitu'u na Sea pea mālō e kātaki 'a e Fale 'Eiki. Ko e Tu'utu'uni ngāue eni na'e pehē 'e he Fale kuo tali foki 'e he Pule'anga ke tau kau he kau fakamo'oni ki he aleapau fai fefakatau'aki ko ia pea mo e Pasifiki tautautefito ki he ngaahi monū'ia tokoni pea mei Nu'usila pea mo 'Aositelēlia ke tokoni mai ki he.. Pea ko e, na'e mahu'inga 'aupito 'a e aleapau ko eni na'e 'i ai leva 'a e ngaahi tu'utu'uni ke ne hanga 'o fakamahino Ha e feitu'u 'oku ngaohi ai 'a e koloa koe'uhi kae lava ke faka'atā ke hangē ko e ta'etute pea mo e hū faingofua ki he ngaahi fonua. Pea 'oku 'i ai pē pea mo e 'u kupu ko ia 'oku fai e tokanga 'aupito koe'uhi ko hono fakanofonofu 'a e ngaahi koloa ko ia. Pea ne fai ai pē 'a e talanoa lahi 'aupito ia ki heni pea mo e *private sector* pea mo e ngaahi Potungāue. Pea 'oku 'i ai pē pea mo e kongā he ngaahi kupu tānaki fakalahi 'oku hangē ha ngaahi, ko e faka-Pilitania ko e *declaration* pē ko e taimi 'oku fiema'u ke fai e femahino'aki pea mo e ngaahi fonua. Ka na'e mahu'inga pē Sea ke fakakakato 'a e fakalao 'a hono fakahoko ko eni kae malava 'a Tonga 'o ngāue'aki 'a e ngaahi monū'ia fefakatau'aki 'a e *Pacer Plus*. Sea fokotu'u atu.

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalake ke tau lau 'uluaki 'a e ngaahi Tu'utu'uni fakatonutonu ki he Tute *Pacer Plus*.

Kalake Tēpile : Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute *Pacer Plus* 2021. 'I hono ngāue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 25 'o e Lao ki he Tute Vahe 21 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e tānaki Pa'anga Hū Mai mo e tukuhau 'i he loto ki ai 'a e Kapineti 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni.

Kupu 1 – Hingoa Nounou & 'Uhinga'i Lea. Kupu si'i (1) Ke ui 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni ko e ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute *Pacer Plus* 2021.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute *Pacer Plus* fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā Ki Muli, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga. 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Vaea pea mo e 'Eiki Minisitā Toutai mo e *HRH* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili. Loto ki ai 'a e toko 11.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau 'uluaki fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile : 'Oku 'ikai ke 'i ai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Lau tu'o 2.

Kalake Tēpile : Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute *Pacer Plus* 2021.

Kupu 1 – Hingoa Nounou & 'Uhinga'i Lea. Kupu si'i (1) 'e ui 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni ko e ngaahi tu'utu'uni fakatonutonu ki he Tute *Pacer Plus* 2021.

'Eiki Sea : Me'a mai Tongatapu 5.

Kole & poupou'i tukuhifo ki he Komiti Kakato Tu'utu'uni fika 13/2022

Dr. 'Aisake Eke : Tapu mo e 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki 'o e Fale Alea. Kole mu'a he tukuhifo eni ki he Kōmiti Kakato kupu 2 mālō.

'Eiki Sea : 'I ai ha poupou ki he fokotu'u? (*ne poupou*)

Tu'utu'uni fika 14/2022 fekau'aki mo e ngaahi kolo matātahi

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki tau hoko atu ki he fika 14 Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Toutai Kolo Matātahi. Me'a mai 'Eiki Minisitā ki he Toutai.

<008>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Minisitā Toutai: ... Fakamālō atu 'Eiki Sea pehē ki he Fale 'Eiki ni. Ko e fakatonutonu ko eni 'oku fekau'aki ia mo e ngaahi kongā tahi ko ia 'oku 'ilo'i ange pē 'e he kāinga ko e kongā tahi 'oku pule'i makehe ka 'oku ui heni ko e ko e Tu'utu'uni ki he Toutai, 'io Tu'utu'uni ki he Toutai ka 'oku fekau'aki pea mo e ngaahi kongā tahi ko eni. Pea ko hono fakangatangata fakasiokalafi 'a ia 'oku hā he ngaahi tēpile ko eni 'oku hoko ko eni 'a ia ko e ko e ngaahi me'a ko eni 'oku hoko ko e fakatonutonu mai 'a e ngaahi 'elia ko eni he 'oku ngaahi kongā, kongā tahi pule'i makehe ko eni pē ko e SMA. 'A ia 'oku ne hā ko ia 'i he 'i he me'a ko eni pea 'oku hangē ko eni 'oku hā 'i he peesi hono nima 'oku, fokotu'u mai 'i he kongā 21 ko e feitu'u pule'i makehe 'o Koloa he 'oku 'asi leva hono ngaahi fua fakasiokalafi 'i lalo heni.

Pea toe hoko atu ai pē 'oku, uē fakamolemole pē kae foki ki he fika ua, fika ua fakatonutonu mai ko e ngaahi kolo ko eni 'oku, ngaahi kongā tahi pule'i makehe ko ia kuo 'osi vahe'i ki he kolo ko ia ko Kauvai, Tongatapu, Navutoka 'i Tongatapu, kolo matātahi 'o Tu'anuku 'i Vava'u pehē foki kolo matātahi 'o Matamaka 'i Vava'u 'oku 'i ai e fakatonutonu mai 'i he tēpile 1 koe'uhí ki he tu'u ko eni 'oku 'omai leva 'io 'o toe kau atu ki ai mo e kolo ko ia ko 'Otea 'i Vava'u.

Pea, pea ko 'ene tu'u ko eni 'oku tamate'i 'a e fika 21 fakatonutonu fika 21 koe'uhí kae 'atā ke, 'io tānaki ki ai 'a e ngaahi liliu ko ia fo'ou ki he ngaahi kongā tahi pule'i makehe tatau pē ka 'oku toe fakatonutonu. Pea 'oku hoko atu pē ko e tēpile 'uluakí pea 'oku 'ikai ke ngata pē 'i he, 'io kae 'i loto 'i he kongā tahi ko ia pule'i makehe 'oku 'i ai 'a e tu'unga siokalafi 'a ia 'oku fekau'aki mo e nofo'anga pē ia 'o e ika 'oku 'i ai e ki'i kongā 'i loto 'oku fua mo ia hono fakasiokalafi ko e kongā pē ia 'oku malu'i koe'uhí ke mo'ui ai pē 'a e iká mo e ngaahi me'amo'ui ko ia 'i 'osení.

Pea ko ia 'oku hoko atu ai ko eni 'oku a'u pē 'o hoko atu ai ko e 16 feitu'u pule'i makehe pē ko e SMA 'o Ha'atafu 'oku 'i ai 'a e 'a ia ko e fika 16 pea 'oku tamate'i eni koe'uhí kae fakatonutonu 'a e 'a e fua fakasiokalafi ko ia pea pehē pē pea mo e nofo'anga ko ia 'o e iká ki he kongā tahi pule'i makehe ko ia 'o Ha'atafu.

Pea ‘oku ‘i ai ‘asi ‘oku ‘asi pē ia ‘i he tafa’aki ‘i he fakatātā ko eni ‘oku ‘asi ai ‘a e, ‘a e tu’unga fakasiokalafi ko ia ‘o e ‘o e meimei kongā tahi kotoa pē ‘oku fiema’u ki’i liliu pē ko e fakatonutonu. Pea ‘oku a’u atu ki he peesi ko ia 69 ko e fekau’aki ia pea mo e kongā tahi pule’i makehe ko ia ‘o Kauvaí ‘i Tongatapu...

<009>

Taimi: 1155 – 1200

‘Eiki Minisita Toutai: ...ko e me’a tatau pe ‘oku fokotu’u mai ko ia ‘i he mape ko eni pea ko e kongā tahi ‘oku ‘i ai e maketi koia pea ko e tafa’aki ‘e taha ‘oku hanga hifo foki ‘a e mape ko ia ‘oku ‘osi tā pea pehē ‘e toe hoko atu ai pe ki Navutoka ‘i Tongatapu pea ‘io ‘osi ko ia ‘a Navutoká pea foki leva ki Tu’anuku ki Vava’u ‘a ia ko e peesi 11 ia. ‘Oku ‘i ai ko eni e ngaahi liliu ko eni ‘oku fiema’u mai ko eni ki he fakalelei’i pea ‘a ia ‘oku kau fakataha pe ‘a e kongā tahi ‘oku pule’i makehé pea mo e feitu’u ko ia ‘oku malu’i ai nofo’anga ‘o e iká, ‘i he ’u kongokonga tahi ko eni.

Pea hokohoko atu ai pe ‘a ia ko ‘Otea ‘i Vava’u ‘a ia ko e faka’osi ia ‘a ia ko ‘Otea ‘i Vava’u ko ia ‘oku fiema’u ko ia fakahoko ‘a e liliu ki he ‘uluaki fua fakasiokalafi ko eni na’e kamata’aki ka e fokotu’u ‘a e ngaahi fua fo’ou ko eni pea ‘oku hā pe he mape heni. Sea mahalo ko e ki’i fakamatala nounou pe ka ‘oku ki’i lōloa ‘a e ki’i pepa ko eni e fakaikiiki kaikehe ‘oku tu’u atu he ‘a e fakanounou atu pe koe’uhí ke mahino ki he Fale ‘Eiki, mālō ‘aupito.

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau lau ‘uluaki ko e Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Toutai kolo matātahi.

Kalake Tepile: Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Toutai, Kolo Matātahi 2021. Lao ki he Pule’i ‘o e Toutai Vahe 18 ‘i hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 15 mo e Kupu 101 Kupu (Si’i) 2 Konga V ‘o e Lao ki he pule’i ‘o e Toutai Vahe 18 ‘oku fa’u ai ‘e he Minisita ke ne tokangaekina e Toutai he loto ki ai e Kapineti ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko eni.

Kupu 1 Hingoa Nounou mo e ‘UHINGA’i Lea Kupu (Si’i) 1 ‘e ui ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko eni ko e Ngaahi Tu’utu’uni fakatonutonu ki he Toutai, Kolo Matātahi 2021.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau ‘uluaki ‘a e Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Toutai Kolo matātahi fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Pohiva Tu’i’onetoa, ‘Eiki Minisita ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisita ki Muli, ‘Eiki Minisita Mo’ui, ‘Eiki Minisita Pa’anga, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisita Lao, ‘Eiki Minisita Fonua, *HSH* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Fohe, ‘Eiki Nōpele Vaea, loto ki ai e toko 13.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tali hono lau ‘uluaki e Tu’utu’uni fakahā mai hono nima

Kalake Tēpile : ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto pehē ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Lau tu’o ua

Kalake Tēpile : Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Toutai, Kolo Matātahi 2021. Lao ki he Pule’i e Toutai Vahe 18.

Kupu 1, Hingoa Nounou mo e ‘uhinga’i lea. Kupu (Si’i) 1, ‘elia ‘o e Ngaahi Tu’utu’uni ko eni ko e Ngaahi Tu’utu’uni (Fakatonutonu) ki he Toutai, Kolo Matātahi 2021.

Eiki Sea: Me’a mai ‘Eua 11.

Dr. Taniela Fusimālohi: Sea tapu mo e Sea pea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ko e fokotu’u atu pe ke tuku hifo eni ki he Komiti Kakato koe’uhi ko e ngaahi fakatonutonu ko eni he kupu 2 koe’uhi ne ‘i ai e ngaahi me’a ne hoko hotau fonu’a pea ko u tui pe ‘oku ‘i ai ‘ene uesia e ngaahi fakatonutonu ko eni pea mo e ngaahi ‘elia ‘oku feinga ke sio ki ai ‘a e tu’utu’uni ko eni, mālō.

Tu’utu’uni fika 15/2022 fekau’aki mo e ‘inivesi muli

Eiki Sea: ‘Oku ‘i ai ha pou pou ki he fokotu’u ko eni, pou pou, tau hoko atu Hou’eiki ki he fika 4.15 ‘a ia ko e Tu’utu’uni fika 15 2022 Ngaahi Tu’utu’uni ki he Inivesi Muli. Kole atu ki he ‘Eiki Minisita Fefakatau’aki.

Eiki Minisita Fefakatau’aki: Tapu mo e ‘Eiki Sea mo e Hou’eiki e Fale

Eiki Sea: Hoko atu

Eiki Minisita Fefakatau’aki Le’ole’o: ‘Eiki Sea ko e Ngaahi Tu’utu’uni eni fekau’aki eni pea mo e Lao ko ia ne tali ‘e he Fale ni ki he ...

<010>

Taimi: 1200-1205

Eiki Minisitā Fefakatau’aki Le’ole’o: ...’inivesi muli, na’e ‘i ai pē foki ko e founa kimu’a ‘a e lēsisita ko ē ‘a e ngaahi ‘inivesi ‘i he ‘initaneti, ka na’e ki’i lōngo mai pea ko hono fakatonutonu mai ‘o e Lao ko ē ‘a e ‘Inivesimeni ko ē Muli pea mo hono ngaahi tu’utu’uni koe’uhi ke fakafaingofua’i pea feinga’i ke lava ke lahi ‘a e ngaahi ‘inivesi ko ē mei muli ki he fakalalakala mai ‘ikonomika ko ē ‘a e fonua ni. Pea ‘oku ou fokotu’u atu eni Sea.

Eiki Sea: Kole atu ki he kalake ke tau lau ‘uluaki.

Kalake Tēpile: Lau ‘uluaki.

NGAAHI TU’UTU’UNI KI HE ‘INIVESI MULI 2021.

LAO KI HE ‘INIVESI MULI 2020

‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘i he kupu 45 ‘o e Lao ki he ‘Inivesi Muli 2020.

‘Oku fa’u ia ‘e he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e fefakatau’aki mo e fakalalakala faka’ikonomika ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko eni.

1. Hingoa Nounou mo e Kamata Ngāue'aki.

(1) 'E ui 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni ko e Ngaahi Tu'utu'uni ki he 'Inivesi Muli 2021.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e tu'utu'uni ko eni, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā ki Muli, 'Eiki Minisitā Toutai, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fonua, *HSH* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, 'Eiki Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaea. Loto ki ai 'a e toko 12.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau 'uluaki 'a e tu'utu'uni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai 'e 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Lau tu'o ua.

Kalake Tēpile: **NGAAHI TU'UTU'UNI KI HE 'INIVESI MULI 2021.**

LAO KI HE 'INIVESI MULI 2020

1. Hingoa Nounou mo e Kamata Ngāue'aki.

(1) 'E ui 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni ko e Ngaahitu'utu'uni ki he 'inivesi muli 2021.

'Eiki Sea: Tongatapu 5.

Dr. 'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pehē ki he Hou'eiki Fale Alea, kole atu pē mu'a ke tukuhifo mu'a eni ki he Komiti Kakato, kupu 2 ki he 9, mālō.

Tu'utu'uni fika 16/2022 fekau'aki mo e Koviti & mo'ui e kakai

'Eiki Sea: 'I ai ha poupou ki he fokotu'u. (Poupou) Mālō Hou'eiki tau hoko atu ki he fika 16/2022, Ngaahi Tu'utu'uni KOVITI-19 ki he Mo'ui 'a e Kakai. Me'a mai 'Eiki Minisitā Mo'ui.

Fakama'ala'ala he Tu'utu'uni fika 16/2022

'Eiki Minisitā Mo'ui: Tapu pea mo e Feitu'u na Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga, Sea ko e ngaahi tu'utu'uni ko eni 'oku tuku atu ko eni Sea ko e ngaahi tu'utu'uni ia na'e ngāue mai 'aki pē 'e he Potungāue Mo'ui, pea mo e ngaahi kau laine mu'a 'i he, 'i hono fakafepaki'i ko ia 'o e KOVITI 19, he 'ikai ke u toe fakalōloa Sea, 'oku mahino pē Sea he ngaahi tu'utu'uni ngāue na'e fakahoko mai 'e he Potungāue Mo'ui, 'o kau ai 'a e feitu'u *MIQ* pē ko nautolu na'e *isolate* ai 'a e kakai, a'u ki he founga hono sivi 'a e ngaahi komiti, pea mo e ngaahi tu'utu'uni ngāue Sea na'e fakahoko mai ki hono malu'i pē ko hono ta'ota'ofi 'o e mofele ko ia 'o e KOVITI-19 'oku mea'i pē 'e he Feitu'u na Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea

‘a e tu’unga fakafiemālie ‘oku ‘uluaki ai ‘a e KOVITI-19 ‘i hotau fonua ni. Ka ko hono fakahoko atu pē ia Sea ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko eni, na’e ‘osi fakalele mai’aki pē ‘e he fonua ‘o ta u a’u ki he tu’unga lelei ko eni ‘oku tau a’u ki ai Sea, pea ‘oku ou fokotu’u atu Sea ‘a e tu’utu’uni ko eni ki he mo’ui ko ia ‘a e kakai fekau’aki pea mo e KOVITI-19. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Kole atu ki he kalake ke ta u lau ‘uluaki ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni KOVITI-19 ki he Mo’ui ‘a e Kakai.

Kalake Tēpile: Lau ‘uluaki.

NGAAHI TU’UTU’UNI KOVITI 19 KI HE MO’UI ‘A E KAKAI 2021.

LAO KI HE MO’UI ‘A E KAKAI, VAHE 12.

‘I hono ngāue’aki ‘a e mafai ‘oku foaki ‘e he kupu 249 ‘o e Lao ki he Mo’ui ‘a e Kakai, vahe 12, ‘oku fa’u ai ‘e he Minisitā ‘o e ngaahi tokangaekina ‘a e mo’ui ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ‘a e ngaahi tu’utu’uni ni.

Konga 1 – Talateu

1. Hingoa Nounou

‘E ui ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko eni ko e Ngaahi Tu’utu’uni KOVITI-19 ki he Mo’ui ‘a e Kakai, 2021.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke ta u tali hono lau ‘uluaki ‘a e ngaahi tu’utu’uni ...

<005>

Taimi: 1205-1210

‘Eiki Sea: ...Koviti-19 ki he mo’ui ‘a e kakai fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a ‘Uhila mo e Langi Fasi, ‘Aisake Valu Eke, Pōhiva Tu’i’onetoa, Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā ki Muli, ‘Eiki Minisitā Toutai, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Fonua, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, ‘Eiki Nōpele Fohe, ‘Eiki Nōpele Vaea, ‘Eiki Nōpele Nuku loto ki ai ‘a e toko 16.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tali hono lau ‘uluaki ‘o e Tu’utu’uni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto ki ai ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Lau tu’o ua.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni Koviti-19 ki he Mo'ui 'a e Kakai 2021. Lao ki he Mo'ui 'a e Kakai Vahe 12.

Konga 1: Talateu. Kupu 1: Hingoa Nounou. 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni ko e Ngaahi Tu'utu'uni Koviti 19 ki he Mo'ui 'a e Kakai 2021.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku ou fakatokanga'i 'oku te'eki ke 'i ai ha fokotu'u kole atu ke tau hoko atu ai pē. Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o ua Ngaahi Tu'utu'uni Koviti-19 ki he Mo'ui 'a e Kakai fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a 'Uhila mo e Langi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Pōhiva Tu'i'onetoa, Taniela Liku 'o Hihifo Fusimālohi, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā ki Muli, 'Eiki Minisitā Toutai, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaea, loto ki ai 'a e toko 16 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki hono lau tu'o ua 'a e Tu'utu'uni fakahā mai e hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Lau tu'o tolu.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni Koviti 19 ki he Mo'ui 'a e Kakai 2021. Lao ki he Mo'ui 'a e Kakai Vahe 12.

Konga 1: Talateu, Kupu 1: Hingoa Nounou. 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni ko e Ngaahi Tu'utu'uni Koviti-19 ki he Mo'ui 'a e Kakai 2021.

Fakapaasi Tu'utu'uni fika 16/2022

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o tolu hono lau 'a e Tu'utu'uni ko eni fakahā hono nima.

Kalake Tēpile: 'Oku loto ki ai 'a Pōhiva Tu'i'onetoa, 'Aisake Valu Eke, 'Uhila mo e Langi Fasi, Taniela Liku 'o Hihifo Fusimālohi, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā ki Muli, 'Eiki Minisitā Toutai, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, 'Eiki 'Eiki Nōpele Nuku, Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaea. 'Oku loto ki ai 'a e toko 16, 16 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ke tali hono lau tu'o tolu e Tu'utu'uni ko eni fakahā mai hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'oku tali he Fale ni 'a e Tu'utu'uni ko eni 'Eiki Minisitā Mo'ui.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea tapu pea mo e Feitu'u na kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Sea fakafofonga'i atu pē 'a e fakamālō ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga hono tali ko ia 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni Sea 'o e Koviti-19. Na'a tau a'usia ai 'a e tu'unga lelei 'oku tau a'u ki ai he 'aho ni pea 'osi mahino pē Sea 'e 'i ai pē ngaahi tu'utu'uni 'e liliu 'o fakatatau ki he 'alunga 'o e Koviti-19 pea fakamālō lahi atu ki hono tali ko ia 'o e Tu'utu'uni ko eni Sea mālō.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'oku toe pē 'etau Tu'utu'uni 'e taha 'i he'etau 'asenita fika 4 pea tau toki hoko atu ki he'etau 'asenita fika 5 me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: 'Ikai Sea ko e 'ai pē ia ke hoko atu 'a e Tu'utu'uni hoko mālō.

Tu'utu'uni fika 17/2022

'Eiki Sea: Tali kole mei he 'Eiki Palēmia ke faka'osi kimu'a pea tau mālōlō. Kole atu ki he 'Eiki Minisitā 'Ātakai fekau'aki mo e Ngaahi Tu'utu'uni ki he Lesisita e kau Ngāue Fale'i ki he Fakafuofua Uesia 'o e 'Ātakai.

Fakama'ala'ala fekau'aki mo e Tu'utu'uni fika 17/2022

'Eiki Palēmia: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na Sea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. Ko e Tu'utu'uni ko eni Sea ke lava 'o lesisita 'a kinautolu ko eni 'oku nau ha'u 'o fua tatau pē 'oku 'i ai ha uesia 'i he 'ātakai he taimi ko ē 'oku fai ai ha tau ngaahi *project* pē 'oku fai ai ha'atau ngaahi ngāue 'a ia 'oku fa'a ui pē ko e *EIA*. Na'e talu 'a e fononga mai foki 'a e Pule'anga 'oku te'eki ai ha lesisita pehe ni pē ko ha founa ke tau hanga ai 'o siofi ai 'a e tu'unga faka'ilo, tu'unga fakataukei ko ē 'o kinautolu 'oku fai e ngāue ko eni, pea ko e Tu'utu'uni ko eni Sea 'o ne hanga ai 'o talamai ai 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u kia kinautolu ko eni 'oku nau fakahoko 'a e ngāue mahu'inga ko eni ki hono vakai'i pē 'oku uesia 'a e 'ātakai, hā e founa ke nau hanga ai 'o kole mai ai ke ma'u ai ha'anau *certificate* pea fokotu'u ai mo ha lesisita ke 'asi ai e hingoa 'o kinautolu 'oku tau 'osi hanga 'o 'oange ha'anau *certificate* 'o pehē ...

<007>

Taimi: 1210-1215

'Eiki Palēmia : ...'oku nau fe'unga mo taau ke nau fai 'a e ngāue ko eni hono vakai'i pē 'oku uesia 'a e 'ātakai pē 'ikai 'i he ngaahi ngāue ko eni 'u *project* 'oku fai ko eni 'ikai ke ngata pē 'i he Pule'anga ka 'i ha feitu'u pē Sea. Pea ko e fokotu'u atu ia Sea ki'i tu'utu'uni ko eni ko e 'uhinga pē ke tau lava 'o ngāue'aki ia ke fakapapau'i 'a e taau mo fe'unga 'a kinautolu 'oku nau fai 'a e ngāue ko eni, pea mo 'ange ha founa pau ke nau fai mai 'aki 'enau kole ke lava 'o ma'u ha'anau *certificate* pea tau tauhi ai pē ha lisi 'o kinautolu ko eni ke ngāue'aki he ngaahi *project* ngāue ki he ngaahi ngāue ko e 'uhinga pē 'a e mahu'inga ko eni ke fakapapau'i 'oku 'ikai ke uesia 'a e 'ātakai. Fokotu'u atu Sea.

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalake ke tau lau 'uluaki Ngaahi Tu'utu'uni ki he Lesisita 'o e kau Ngāue Fale'i ki he Fakafuofua Uesia 'a e 'ātakai.

Kalake Tēpile : Ngaahi Tu'utu'uni ki he Lesisita 'o e Kau Ngāue Fale'i ki he Fakafuofua Uesia 'o e 'Atakai 2021 Lao ki he Fakafuofua Uesia 'Atakai 2003 Vahe 21.

'I hono ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 24 'o e Lao ki he Fakafuofua Uesia 'o e 'Ātakai Vahe 21 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e 'Ātakai 'i he loto ki ai 'a e Kapineti 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni.

Kupu 1 – Hingoa Nounou mo e kamata ngāue'aki. Kupu si'i (1). 'E ui 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni ko e ngaahi tu'utu'uni ki he lēsisita 'o e kau ngāue fale'i ki he fakafuofua uesia 'o e 'ātakai 2021.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e gNaahi Tu'utu'uni ki he Lesisita 'a e kau Ngāue Fale'i ki he Fakafuofua Uesia 'a e 'Ātakai fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā Ki Muli, 'Eiki Minisitā Toutai, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaea. Loto ki ai 'a e toko 1, 12 'Eiki Nōpele Nuku.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau 'uluaki 'o e tu'utu'uni fakahā hono nima.

Kalake Tēpile : 'Ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Lau tu'o 2.

Kalake Tēpile : Ngaahi Tu'utu'uni ki he Lēsisita 'o e Kau Ngāue Fale'i ki he Fakafuofua uesia 'o e 'ātakai 2021. Lao ki he fakafuofua uesia 'ātakai 2003 vahe 21.

Kupu 1 – Hingoa Nounou mo e kamata ngāue'aki. Kupu si'i (1) 'E ui 'a e ngaahi tu'utu'uni ko eni ko e ngaahi tu'utu'uni ki he Lēsisita 'o e Kau Ngāue Fale'i ki he Fakafuofua Uesia 'o e 'Ātakai 2021.

'Eiki Sea : Me'a mai 'Eua 11.

Dr. Taniela Fusimālohi : Sea ko e fokotu'u atu pē ke toe tukuhifo pē mo eni ki he Kōmiti Kakato koe'uhi ko e mahu'inga 'o e fokotu'utu'u ko eni. Kae tautefito ki he kupu 9 , 10,11, pea mo e 12 pea mo e ngaahi fakamatala ko eni 'oku hā 'i he tēpile 1 pea mo e tēpile hono 2 fekau'aki pea mo e ngaahi taukei pea mo e totongi. Mālō Sea.

'Eiki Sea : Hou'eiki 'oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u ko eni? (*Ne pou pou*).

'Eiki Sea : Pou pou ki he fokotu'u ko eni tukuhifo ia ki he Kōmiti Kakato. Fakamālō atu Hou'eiki kuo lava kātoa 'etau 'asenita fika 4. Te u toloi e Fale pea tau foki mai 'o hoko atu ki he 'asenita fika 5. Tolo e Fale ki he 2:00.

(Toloi e Fale ki he 2:00)

Taimi: 1410-1415

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie lelei he pongipongi ni Hou'eiki he efiāfi ni. Ko 'etau 'asenitā na'e lava e Fika 4 e 'ū ngaahi tu'utu'uní kole atu kimu'a pea tau hoko atu ki he Fika 5 'etau 'asenitā 'oku 'i ai e tohi 'oku fakahū mai mei he 'Eiki Palēmia. Te u kole ki he Kalake ke ne lau mai.

Fakanofu Lord Fohe ko e 'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni mo Vaotātā fo'ou

Kalake Tēpile: Tohi ko eni 'oku 'i he 'Ulu'i Tohi pē 'a e 'Ofisi 'o e Palēmia.

'Aho 1 'o 'Aokosi 2022

Lord Fakafanua
'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga
Fale Alea 'o Tonga
NUKU'ALOFA

'Eiki Sea,

Kaveinga: Fakanofu 'o Lord Fohe ko e 'Eiki Minisitā ki he Ngoue, Me'atokoni mo e Vaotātā.

'Oku ou faka'apa'apa mo fakahoko atu 'i he tohi ni kuo finangalo lelei 'a 'Ene 'Afio Tupou VI ko e Tu'i 'o e 'Otu Tongá ke fakanofu 'a Lord Fohe ko e 'Eiki Minisitā ki he Ngoue, Me'atokoni mo e Vaotātā 'o kamata mei he 'aho 29 'o Siulai 2022.

'Oku ou 'oatu 'a e tohi fakanofu ni 'i he loto faka'apa'apa mo'oni.

Faka'apa'apa atu,

Hon. Hu'akavameiliku
(Palēmia 'o Tonga)

Kalake Tēpile: Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki te u kole e faingamālie ki he 'Eiki Palēmia ke ne fakafe'iloaki'i mai 'a e 'Eiki Minisitā Fo'ou.

Fakafe'iloaki Palēmia Lord Fohe ko e Minisita Ngoue fo'ou he Kapineti

'Eiki Palēmia: Mālō Sea tapu mo e Feitu'u na. Tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. Sea fakamālō atu he faingamālie ko ení ka ko e fakahoko atu pē 'a e lākoifie e Tama Tu'i ke tali 'a hono fokotu'u atu 'a Lord Fohe ke hoko ko e 'Eiki Minisitā Ngoue hangē ko ia na'e lau ko ia ko ena 'e he Kalake. Ko e fakafiefia Sea 'oku laumālie lelei pē ki ai 'a e Nōpele pea 'oku kole atu ke fakakakato mu'a 'a e ouau e Fale mālō.

'Eiki Sea: Mālō 'Eiki Palēmia te u kole heni ki he Kalake ke ne fakakakato e ouau ki hono fakafuakava'i e 'Eiki Minisitā Fo'ou 'Eiki Nōpele mei Tongatapu.

Fakafuakava'i Lord Fohe ki he lakanga Minisita he Kapineti

Lord Fohe: 'Oku ou fuakava ni 'i he 'Ao 'o e 'Otua te u faitalangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio ko Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga pea te u tauhi mā'oni'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga pea fai 'a e ngāue 'i he'eku potungāue ki he ngata'anga 'o 'eku mafai koe'uhí ke lelei 'a e Tu'i mo e ...

<009>

Taimi: 1415 – 1420

Lord Fohe: ... Pule'angá ni. Ko au Nōpele Fohe.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki te u kole ki he 'Eiki Minisitā Ngoue kātaki 'o me'a hake pē ho me'a'anga he tafa'aki Hou'eiki Mēmipa Kapineti. Mālō Hou'eiki mou pasipasi mai ke faka'ilonga'i e 'Eiki Minisita fo'ou. Ka tau hoko atu ki he'etau 'asenita Hou'eiki ko e fika 5 ko e Līpooti meí h Pule'angá fekau'aki mo e MaluNi nō 'a e pule'angá. Kole atu ki he Kalaké ke ne lau mai e tohi na'e fakahū mai meí me 'Eiki Minisitā Pa'angá.

Kalake Tēpile: Tohi ko eni 'oku 'i he 'ulu'i tohi pe 'a e Potungāue Pa'angá

'Aho 15 Siulai 2022

Lord Fakafanua
'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga
Fale Alea
Nuku'alofa.

Kaveinga: Malu'i Pa'anga 'a e Pule'angá (Government Guarantee)

'Oku ou faka'apa'apa ki he Feitu'u na mo e Fale Alea kae 'atā ke fakahoko atu 'a e tohí ni makatu'unga 'i he kupu 31 (2) 'o e Lao ki hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'angá kuo pau ai ke fakahā 'i loto 'i he 'aho 'e 28 ki he Fale Aleá pe ko e kamata'anga 'o e to'u Fale Alea hono hokó.

‘I he makatu’unga ko iá ko u fakahā atu ai heni ‘a e Nō Malu’i (*Government Guarantee*) ko ení ‘a ia ne tali ‘e he Tu’utu’uni Kapinetí ‘i he ‘aho 11 ‘o Mē 2022.

Fakapapau ke malu’í fe’unga mo e pa’anga Tonga ‘e 5 miliona, 6 kilu ki he Pangike Fakalalakaka ‘o Tongá ma’a e Kautaha *Cost Low Company Limited* ‘o fakatatau ki he ngaahi makatu’ungá ni:

i) Makatu’unga ‘i he femahino’aki pea mo e Pangike Fakalalakaka ‘o Tongá ko ‘ene t

<010>

Taimi: 1420-1425

Kalake Tēpile: ...ko ‘ene totonu ki he koloa malu’i ‘a e kautaha’ ‘oku laka hake ia ‘i he mahu’inga ‘o e malu’i ‘i ‘olunga’ he taha fakaloma’ ‘o hāngē ko e fakaikiiki ‘i he ono fakaloma’ i lalo’.

(ii). Tokoni ‘a e ‘a e Pangikē Fakalalakaka ‘o Tonga’ ki he Kautaha *Cost Low Company Limited*, ke to e fokotu’utu’u fo’ou ‘a e pa’anga hū mai ‘oku ‘amanaki mei he tokotaha nō’ pea mo e totongi fakafoki ‘o e nō’. ‘I he vaha’a taimi ‘o e fakapapau’i ke malu’i’, ko e māhina ‘e uofulu-mā-fā (24) ke ne fakakakato ‘a e fiema’u ‘a e Potungāue Pa’anga’.

(iii) Ko e totongi tupu ki he malu’i’, ko e 0.5% (peseti) fakata’u.

(iv) Malu’i ‘e he Pangikē Fakalalakaka ‘o Tonga’ ‘a e koloa ‘a e *Cost Low Company Limited*. ‘Oku fakamahu’inga ki he pa’anga ‘e 15 miliona.

(v) ‘E tokoni ‘a e Pule’anga’ ke fakahoko ha tokoni fale’i faka-pisinisi ki he tokotaha noo’ fakafou atu pea mei he Potungāue Pa’anga’.

(vi) Fakamo’oni tohi ‘o e fakapapau’i ke malu’i ‘e he Pule’anga’ ‘i he vaha’a ‘o e Pangikē Fakalalakaka ‘o Tonga mo e Potungāue Pa’anga’.

Ko e noo’ kuo tali ke hoko ko e taha e ngaahi ‘inivesimeni ia ‘a e Pule’anga’ pea mo e taumu’a ke tokoni’i e taha e ngaahi pisinisi Tonga lalahi’ ke ‘oua ‘e mate koe’uhi’, ko e taimi faingata’a ma’a e ngaahi fāmili tokolahi laka hake he uofulu-mā-nima (25) ‘oku nau lolotonga ma’u ngāue mei ai’ pea mo e ngaahi lelei kehe ki he fonua’.

Ko e fakakātoa ‘o e fakapapau’i ke malu’i ‘a e Pule’anga’ kuo tuku atu’, ‘oku fe’unga mo e pa’anga ‘e hiva miliona mā hiva mano fitu afe teau uofulu (909,7120) kau ki ai ‘a e malu’i mei he ta’u kimu’a’ pea na’e ‘ikai ke ‘i ai ha fakapapau ke malu’i kehe, na’e fakahoko ‘i he ta’u na’e ‘osi’ ki he ‘aho tolungōfulu (30) ‘o Sune, 2022. Fakahoko ‘a e alepau ki he fakapapau ke malu’i mo e Pangikē Fakalalakaka ‘o Tonga’ mo e Kautaha *Cost Low Company limited* ‘i he ‘aho 19 ‘o Mē, 2022.

‘Oku fakahā atu ‘i ‘olunga ‘a e kakato ‘o e ngaahi fakamatala mahu’inga fekau’aki mo e fakapapau ke malu’i’. Kuo tuku atu fakatatau mo e mafai kuo ‘omai ‘e he Lao ki hono Pule’i ‘a e Pa’anga’ ‘a e Pule’anga’.

Faka'apa'apa atu,
Hon. Tatafu Moeaki
Minisitā Pa'anga
Potungāue Pa'anga

Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga'.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu atu mo e Feitu'u na sea, kae 'umā ē Hou'eiki' pea mo e kau mēmipa 'eiki ē Fale'. Kimu'a ke hoko atu', 'oku 'i ai ē talamonū ki he 'Eiki Minisitā, 'Eiki Nōpele Fohe koe'uhiā ko e fatongia fo'ou kuo fai hono fuakava pea 'oku 'i ai 'a e 'amanaki lelei he pule'anga'.

Sea, ko e taha pē eni ia ngaahi fie =tokoni koe'uhi' ko e kole na'e fai ki he Pule'anga' pea 'oku 'oatu pē 'a hono ngaahi makatu'unga pea mo e fokotu'u atu sea ke fakatokanga'i kā tau hoko atu, mālō.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake' ke tau pālōti. Tongatapu 5.

Fehu'ia e pa'anga ma'u Falepa'anga he nō malu'i mo e palanisi

Dr. 'Aisake Eke: Tapu atu 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki', pehē foki 'a e fakatapu mavahe ki he 'Eiki Minisitā Ngōue' 'i he fatongia kuo fai'. Pea kuo u ki'i fakahoha'a pē Sea, kuo' u poupuu atu pē au ki hē, koe'uhi', kuo' u 'ilo ko e taimi faingata'a eni 'a e kakai ko eni' 'i he ngaahi pisinisi ko eni'. Sea, kuo' u ki'i vakai'i pē 'aku ia ki he kongā ko eni', 'oku māhino foki, ko 'eku ki'i 'eke fakama'ala'ala pē 'a'aku. Ko e kongā 3 ē, hā ko eni he fakamatala' ko e peseti pōini 'e 5 ko ē, 'a ia 'oku 'uhinga ia ko e pa'anga ia 'e ma'u ia 'e Falepa'anga ki he, koe'uhi', ko *guarantee fee* eni ia 'o e pa'anga ko eni'. 'Oku 'ikai ko e totongi tupu eni ia 'a e pangikē ki he noo ko eni Sea. 'A ia ko e totongi ko eni' ko e *fee* 'a Falepa'anga', 'ai pē ke fakapapau'i mei ai. Pea ko e ua pē, 'i he lau ko eni', ko e kātoa ko eni ē 'ū noo kuo 'osi malu'i 'i he ta'u fakapa'anga ko eni Sune kuo toki 'osi', ko e 12. ko e 9.1 miliona. Ko e kole pē ki he 'Eiki Minisitā ke fakamolemole angē, mahino foki ko e noo ko eni', ko e *guarantee* ia ko eni 'oku 'i he 5.6...

<003>

Taimi: 1425-1430

Dr. 'Aisake Eke: ... Ko e kole pē ko e hā 'a e toenga palanisi ko eni 'i he 9.1 miliona mo e 5.6, he 'oku ou lave'i hifo ko e *guarantee* ko ia na'e fai 'e he Pule'anga he ta'u fakapa'anga ko ē 2021, ne fe'unga ia mo e 18.6 miliona, kaekehe ka ko e ta'u fakapa'anga foki eni 21/22 na'a tau toki 'osi ai. Kaekehe ko e ki'i 'eke fakama'ala'ala pē Sea, mālō.

Fokotu'u Pule'anga ke tukuhifo ki he Komiti Pa'anga Lipooti No Malu'i Pule'anga

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakamālō atu Sea, ko e, na'e faka'amu 'a e motu'a ni ke fakatokanga'i ka kapau te tau 'alu hifo ki he hangē ko e fehu'i kuo 'omai pea mo e fakaikiiki tau fakatātā pē

hangē ko e (iii), pea ‘oku ou kole atu Sea pē ‘e laumālie pē Feitu’u na mo e Fale ke tukuhifo ki he Komiti Pa’anga, he ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a mahu’inga heni ‘oku fakatatau ia ki he aleapau pea mo e kautaha, pea mo e ngaahi me’a pehē. Ka ‘oku ou fiefia pē ko e ngaahi me’a fakalukufua ‘oku ‘osi fai pē hono sio ki ai, ka ko e faka’amu pē Sea ‘e ‘uhinga pē pea mo tokoni mai ‘a e Fale ki he me’a ni. Fokotu’u atu Sea.

‘Eiki Sea: Kole atu ki he kalake ke tau pālōti. Ko ia ‘oku loto ke tau tukuhifo e līpooti mei he Pule’anga fekau’aki mo e Malu’i nō he Pule’anga ki he Komiti Pa’anga, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai ‘a ‘Uhila moe Langi Fasi, ‘Aisake Valu Eke, Pōhiva Tu’i’onetoa, Taniela Liku’ohihifo Fusimālohi, ‘Eiki Miisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā ki Muli, ‘Eiki Minisitā Toutai, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Fonua, *HSH* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, ‘Eiki Nōpele Nuku, mo ‘Eiki Nōpele Vaea. Loto kotoa ki ai ‘a e Hou’eiki ko eni, toko 16.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ‘oku lava ‘etau ‘asenita fika 5, tau hoko atu ki he fika 6 ‘i he’etau ‘asenita ko e ngaahi Līpooti mo e Fakamatala Fakata’u, kole atu ke tau kamata mei he 6.3, ‘a ia ko e Potungāue Mo’ui ia ki he ta’u 2020/21. ‘Eiki Palēmia

‘Eiki Palemia: Sea. Mālō Sea, tapu mo e Feitu’u na, tapu mo e Fale Alea, kole atu pē mu’a Sea ke kamata pē mei he 6.2 pea toki hokohoko atu ai, mālō.

‘Eiki Sea: 6.9 ‘a ia ko e Potungāue ki Muli.

‘Eiki Palēmia: Kātaki ko e 6.2 Potungāue Pa’anga, pea toki ...

‘Eiki Sea: ‘Oku lelei, kole atu ki he kalake ke ne lau mai ‘a e tohi fakahū mai ‘aki ‘a e līpooti ko eni.

Lipooti Fakata’u Potungāue Pa’anga ki he 2020/2021

Kalake Tēpile: Ko e tohi ko eni ‘oku ‘i he ‘ulu’i tohi pē ‘a e ‘ofisi ‘o e Minisitā Pa’anga.

12 ‘Okatopa, 2021

‘Eiki Nōpele Fakafanua,
‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea,
Fale Alea ‘o Tonga,
Nuku’alofa.

‘Eiki Sea,

Re: Fekau’aki mo e Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue Pa’anga ki he 2020/2021.

‘Oku ou faka’apa’apa mo kole ke fakahū atu ki he Feitu’u na, ‘a e Līpooti Fakata’u ‘a e Potungāue Pa’anga ki he 2020 ki he 2021, ‘o fakatatau ki he kupu 51 (5) Konisitūtone Fakatonutonu 2010.

‘Oku ‘oatu fakataha ‘a e tohi ni pea mo e tatau ‘e 35 ‘o e Līpooti Fakata’u.

‘Oku ou faka’apa’apa atu,

Tevita Lavemaau (*Fakamo’oni ki ai ‘a e Minisitā he taimi ko ia*)

‘Eiki Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu atu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā ‘a e kau Mēmipa Hou’eiki ‘o e Fale.

Fakamatala Fakata’u Potungāue Pa’anga ki he 2021

Sea ko e kimu’a ke hoko atu ‘a e līpooti ‘oku fiema’u pē ‘a e faingamālie ke fakamālō lahi ‘aupito koe’uhi ko e ‘Eiki Minisitā Mālōlō, *Hon.* Tevita Lavemaau, koe’uhi ko e ngāue lahi na’e fakakakato mai ‘o a’u mai ki he fakakakato ‘o e līpooti ko eni ‘o e ta’u ‘o ngata mai ki he 2021, konga loto.

Ka ko e, pea pehē pē foki Sea pea mo e Pule Mālōlō ‘o e Potungāue Pa’anga, ko BalwynFā’otusia, ‘a ia ‘oku ne hoko atu ia ki he fatongia ‘e taha, pea mo e kotoa ‘o e kau ngāue, ka ko e konga lahi ‘o e līpooti ko eni Sea, kapau ‘e to’oto’o me’a lalahi pē, ‘i he peesi 9, ‘oku ne ‘oatu ai ‘a e tēpile ‘a e fakahoko fatongia ‘a e kau ngāue, pea ‘oku ne hanga ‘oatu ai ko e peseti ‘e 64 ‘o e kau ngāue na’a nau lava ‘o fakakakato honau fatongia ‘o mahulu ange ia pea mei he ‘enau fatongia tefito, pea ko e peseti ‘e 32 ne nau fakahoko lelei pē ‘a honau ...

<002>

Taimi: 1430-1435

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ...Fakahoko lelei pē honau fatongia tefito. Ko e ki’i pēseti pē ‘e 4 na’e mahino pē ‘oku faingata’a’ia pea ‘oku fiema’u leva ke fai ha tokoni lahi ki ai pea ko e fakaikiiki leva ‘o ‘enau a’usia ‘a e ngaahi tāketi mo e ngaahi taumu’a ‘o ‘enau fua fatongia Sea fakafo’i va’a ‘oku kamata mai ia mei he peesi 33 pea ‘oku ne fakaikiiki atu ai pē pea mei he ‘ofisi ‘o e ‘Eiki Minisitā ha’u ki he ‘ofisi ‘o e Pule pē ko e *CEO* pea ko e tefito Sea ‘oku ‘i ai mo e Va’a ko e ‘Atita Fakalotofale koe’uhí pē ke fai e tokoni lahi ke fakapapau’i ‘e muimui ki he ngaahi tu’utu’uni fakapa’anga pea pehē pea mo e va’a Patiseti pea mo e ngaahi ngāue fakalukufua ‘a e Pule’anga ki he pa’anga. Ko e fakalukufua Sea ko e konga lahi na’a nau lava ‘o a’usia honau ngaahi tāketi pea na’e ‘i ai pē ‘a e fanga ki’i tafa’aki koe’uhí pē ko e faingata’a pē ko e hiki atu ‘a e tokotaha fai e fakahoko fatongia pē ko e tuai ‘a e fakahoko fatongia ‘i ai pē fanga ki’i tafa’aki Sea ‘oku mahino pē na’e ‘ikai ke nau a’usia honau tāketi ka ko e ngaahi ngāue ia ke hoko atu ki ai ‘a e ngāue he lolotonga ni ke fakalelei’i.

Sea ko e fakalukufua ‘oku ‘i ai ‘a e fakamālō pea mo e fiefia ‘a e Pule’anga he ngāue ko eni kuo lava ‘o fakahoko pea mo lava ‘o fua ‘a e ngaahi taumu’a ‘oku nau ‘omai pea fokotu’u atu Sea.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko e lipooti nounou ia mei he ‘Eiki Minisitā Pa’anga. Tongatapu 5.

Kole ke tukuhifo Lipooti Fakata'u Potungāue Pa'anga ki he 2021 ki he Komiti Kakato

Dr. 'Aisake Eke: Sea tapu mo e Feitu'u na pehē ki he Hou'eiki Fale Alea kole pē mo eni ke tukuhifo mu'a eni ki he Komiti Kakato Sea mālō.

'Eiki Sea: Ko ia ko e fokotu'u eni ke tukuhifo ki he Komiti Kakato 'oku 'i ai ha pou pou?

Lipooti Fakata'u Potungāue Mo'ui ki he 2021

Mālō tau hoko atu ki he fika 6.3 'a ia ko e Potungāue Mo'ui. Kole ki he Kalake ke lau mai 'a e tohi 'oku fakahū mai'aki 'a e lipooti.

Kalake Tēpile: Tohi ko eni 'oku 'i he 'ulu'i tohi 'o e Potungāue Mo'ui 'aho 17 'o Novema 2021.

Lord Fakafanua
'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga
Fale Alea 'o Tonga
Nuku'alofa
Tonga.

'Eiki Sea

'Oku 'i ai 'a e ongo'i langilangi'ia makehe 'a e finemotu'a ni 'i he faingamālie ko eni ke fakaa'u atu ki he Fale 'Eiki na 'a e Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue Mo'ui ki he tu'unga 'o e mo'ui 'a e kakai ki he ta'u 2020 'o fakatatau mo e Kupu 51 'o e Lao 'o e Konisitūtone 'o Tonga.

Ko u faka'apa'apa atu

Fakamo'oni ki ai
'Amelia Afuha'amango Tu'ipulotu
Ko e Minisitā 'o e Mo'ui
Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Mo'ui

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea tapu pea mo e Feitu'u na kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Sea 'oku tau kau fakataha he fiefia he talamonū ki he 'Eiki Minisitā fo'ou Minisitā ko ia 'i he Ngoue *Lord* Fohe pea mo e talamonū ki he to'o fatongia 'o e to'u Fale Alea ko eni.

Sea te u ki'i ngāue'aki pē faingamālie ko eni Sea ke 'oatu ha fakamālō ki he Feitu'u na Sea kae 'uma'ā 'a e 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga Sea 'i he ngaahi tokoni mo e ngaahi pou pou kotoa na'e fai ki he potungāue kae 'uma'ā 'a e kau laine mu'a 'i he Fakamatala Fakata'u ko eni 2020 pea ko u fie puke pē 'a e faingamālie ko eni Sea kimu'a pea u a'u ki he Fakamatala Fakata'u ke 'oatu ha fakamālō ki he kau taki lotu kau taki ngāue e ngaahi

potungāue kae ‘uma’ā ‘a e kau laine mu’a ‘i he fakahoko fatongia lelei Sea na’e fakahoko talu eni pea mei he 2020, 2021 ‘o a’u mai eni ki he ta’u ni...

<007>

Taimi: 1435-1440

'Eiki Minisitā Mo'ui : ...’i he pole ki he fonua fakalūkufua fekau’aki pea mo e KOVITI 19. Mea’i pē ‘e he Feitu’u na Sea ko e *repatriation flight* pē ko hono fakafoki mai ko ē kakai Tonga ne tukuvakā ‘i muli, na’e ‘osi ia he ‘aho 28 ‘o e māhina kuo ‘osi. Ko e Tu’apulelulu ia kuo ‘osi ia Sea, pea ‘oku kamata he ‘aho ni hono fakaavaava ‘o e kau’āfonua ki he foki mai ko ia ‘a e kakai ‘o e fonua. Pea neongo kotoa Sea ‘a e fakahoko fatongia ‘a e ngaahi va’a ngāue mo e fekaukau’aki ‘oku tau fakafeta’i ki he ‘Otua Mafimafi ‘i he lotu lelei na’e fai ‘e he kau Taki Lotu kae 'uma’ā’a ‘a e kakai ‘o e fonua ‘i he lotu ‘aukai pea mo e ngaahi lotu hūfia kotoa pē ‘i ke tokoni mai ‘a Langi ‘i he fokoutua fakamāmani lahi ko eni.

Sea mahino pē ‘a e ngaahi fonua lalahi a’u ki he fonua kaungā’api ‘a e mafatukituki ‘o e fokoutua KOVITI-19, ka na’e kau e ki’i fonua ni Sea ‘i he ola lelei ‘o e felotu’aki fehūfia’aki pea pehē ki he fengāue’aki na’e fai ‘e he ngaahi Potungāue ‘a e Pule’anga pehē ki he kau laine mu’a ‘o ta’u a’usia ai ‘a e ola lelei ‘oku tau a’usia pea ‘oku ‘i ai ‘a e fakamālō lahi Sea.

Mahino pē Sea ki he kakai ‘o e fonua ia ‘oku ‘ikai ke toe fai ha *MIQ* pē ko hono *isolate* ha kau folau mai ‘oku ngāue pē ‘a e va’a he Potungāue ke nau siofi hotau ngaahi fonua kaungā’api. Ka ‘oku ‘i ai ‘a e faka’amu heni Sea ki he kakai e fonua ‘a e mahu’inga ko ia ke tau tui e *mask* ‘i he ngaahi feitu’u fakapule’anga pē ko e *public places* ‘oku nau fononga holo ai ki he malu pē ‘o e ngaahi ‘o e kakai kae 'uma’ā honau ngaahi fāmili. Mahino pē Sea ‘e malava ke toe ‘i ai ha fo’i *wave* ‘e hoko mai hangē ko e ngaahi fonua ‘i tu’apule’anga ka ‘oku mahu’inga ‘aupito pē Sea ke hanga ‘e he kakai ‘o e fonua ‘o mahu’inga’ia. ‘E lava pē ‘e he’ete tui ko ia e *mask* ‘i he ngaahi mo e ngaahi *restrictions* ko ē ‘oku fakahoko mai ‘e he Potungāue Mo’ui ke na hanga ‘o malu’i kitautolu Sea pea mei ha toe hoko mai ha toe *wave*. Ka ‘oku ko e hoko mai ko eni fakaavaava ko eni e *border* Sea ‘oku kei *control* pē ngaahi vaka ‘oku tū’uta mai vaka ‘e 2 mei Nu’usila 2 mei Fisi ‘i he māhina ko eni ‘o ‘Akosi pea taha mei ‘Aositelēlia he uike.

Kapau ‘e ola lelei ‘a e māhina ko eni ko ‘Akosi Sea ‘e toe fakalahi ‘a e ngaahi vakapuna ‘e tu’uta mai pea kapau ‘e ‘osi ko ia ‘a Sepitena ‘oku toe tu’unga fakafiemālie pea ‘e tukuange leva ki he ngaahi *airline* ke nau hanga ‘o fa’iteliha pē he ngaahi vaka ko ia ‘oku ha’u ki Tonga ni. Ko e ‘uhinga ia Sea ‘oku tau hanga pē ‘o feinga he Pule’anga ke nau hanga pē ‘o *control* ‘a e tu’unga ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e KOVITI-19. Mahino pē Sea he ngaahi lipooti ‘oku ‘omai ‘oku ‘i ai pē fanga ki’i liuanga ia ‘o e KOVITI-19.

Tu’unga ‘i ai huhu malu’i Koviti

Ko e huhu malu’i Sea ‘oku fakahoko pē ki he kakai ‘o e fonua ‘oku kei 'atā pē huhu malu’i. Ko e a’u foki ko ē ki he taimi ni ko e peseti ‘e 98 e *dose* ‘uluaki, 91 he *dose* hono 2 pea 59 e *booster*. Ko e huhu ko ia e longa’ifanau ta’u 5 ki he ta’u 11 Sea peseti ‘e 54 ‘a e huhu ‘uluaki pea peseti ‘e 24 ‘a e *second dose* pē ko e *dose* hono 2 ko ia ‘a e longa’ifanau iiki. ‘A ia ‘oku ‘i ai Sea ‘a e faka’amu ki he kakai ‘o e fonua pea mo kinautolu ‘oku te’eki ai ke huhu malu’i ‘oku kei

faingamālie pē ‘a e Potungāue ke fakakakato ‘a e ngaahi fakahoko fatongia ko eni. Ko ia pehē Sea ‘a e ki’i fakamālō pea mo e kole pē ki he kakai e fonua ke tau fengāue’aki fakataha he mahu’inga pē ke tau tui e *mask* ‘i he ngaahi *public places* pē ko e ‘u feitu’u fakapule’anga ‘oku ke ‘alu holo ai. Neongo ‘a e ola lelei hono fakafoki mai hotau kakai. ‘‘Oku ‘i he laine atu ia Sea ‘e toko 10 ki lalo ai kinautolu ‘oku *positive* he foki mai ‘osi ko eni ‘enau nofo he *MIQ* pea ko e ola lelei ia Sea. ‘Oku kei fiema’u pē kakai ke nau folau mai ke nau sivi *RAT test* houa ‘e 24 kimu’a pea nau toki ...

<008>

Taimi: 1440-1445

'Eiki Minisitā Mo'ui: ... ‘i foki mai. Kai kehe Sea te u foki mai ki he Lipooti ko ia Sea ‘a e Potungāue Mo’ui pea ko u fakamālō heni ki he ‘Eiki Minisitā Mālōlō kae 'uma'ā e ‘a e kau ngāue he fakahoko fatongia ko ia ‘i he 2020.

Fakamatala ngāue ki he fakahoko fatongia Potungāue Mo’ui he 2020/’21

Sea te u to’o me’a lalahi atu pē Sea ko u tui ko e ta’u eni Sea na’e tō mai ai ‘a e Kōviti fakamāmani lahi pea na’e lahi hono fakatapatupui ‘o e ngaahi, ko u tui ko e lipooti ko eni Sea ‘oku mahino pē ‘a e ‘a e fatongia angamaheni ia ‘o e potungāue. Ka ko e ta’u 2020 Sea ‘i he lipooti ko eni na’e fakataumu’a pē ko e mafatukituki ‘o e fatongia ko eni Sea ko hono teuteu ko ia ‘a e kakai ‘o e fonua ke mateuteu ka, ka tō mai ‘a e Kōviti-19.

Ko ia Sea na’e kau ai hono fokotu’u ‘a e *in-lab* ke sivi ai e ‘a e ‘a e, fai ai e sivi Kōviti-19 na’e lava ia Sea hono fakakakato. Ko hono fakanaunau mo hono ‘a e *health center* ko ia pē ko e Senitā ko ia ‘o e Mo’ui ko ē ‘i Tatakamotonga na’e lava lelei mo ia Sea pea mo e ngaahi *lab* ki he *environmental health* ke nau hanga ‘o fakakakato e ngaahi ngāue fekau’aki ko eni Sea. Kau ai mo e ngaahi ngāue ko eni Sea ki he ngaahi *MIQ* ko e fokotu’u e ngaahi kōmiti ke nau hanga ‘o fakakakato e ngaahi fatongia ‘o hangē ko ia ko e tu’utu’uni na’e fakahū atu ‘aneuhu Sea. Pea mo hono *declare* ko ia Lao ko ia ki he *Declare* ha Ngaahi Me’a Fakavavevave ko e ‘uhinga ko e tokanga’i e mo’ui lelei e kakai ‘o e fonua.

Ka ko u tui Sea ko e ngaahi me’a mahu’inga ia ‘a e teuteu ko ē ‘i he 2020 ki he tō mai ko eni ‘a e fokoutua kamata hono fakafoki mai hotau kakai pea mei muli ‘o tau a’usia ai ‘a e ola lelei ko eni.

‘Ikai Sea te u toe fakalōloa ka ko u tui ko e ngaahi fokotu’utu’u mo e ngaahi palani ngāue ko ē na’e fai he 2020 ‘oku tau a’usia ai ‘a e ola lelei ‘a e tu’unga ‘o e tō mai e kōviti he ‘aho 1 ‘o Fepueli ‘o e 2022. Ko e māhina pē eni ‘e ono Sea ‘a e, tō mai ‘a e kōviti ki he, ki hotau fonua ni pea ‘oku kau ‘a Tonga ni ‘i he fonua ‘oku vave ange hono faka’atā e ngaahi, ‘a e kau’āfonua ke fakafaingamālie’i e fefolau’aki kae 'uma'ā ‘a e takimamata pea mo e fakatupu koloa ke ai ha tokangaekina ‘a e tu’unga fakapa’anga ko ia ‘o e kakai ‘o e fonua.

Pea ko ia ai Sea ‘a e fakamālō ki he, ki he ngaahi ngāue ko eni kuo lava fekau’aki pea mo hono teuteu’i ko ia ke tau mateuteu ki he tō mai ko eni ‘a e Kōviti-19 pea ko ‘etau a’usia ko ia he ‘aho ni Sea ko e ngāue pea ko u fakamālō ai ki he ‘Eiki Minisitā Mālōlō kae 'uma'ā e kau ngāue ‘o e

‘aho ko ia pehē Sea ki he kau ngāue ‘o e Potungāue Mo’ui ko e kau lainemu’a ‘i he fakahoko fatongia lelei na’a nau fakahoko ki he teuteu ko ia ki he Kōviti 19.

Mahino pē Sea ‘a e tokanga makehe ‘a e potungāue ki he ngaahi hokohoko atu hono ako’i ‘etau ngāue ke toe ‘i ha tu’unga ma’olunga ange mo toe tu’unga mateuteu ange mo lahi ange e ngaahi ‘iló. Sea kuo mea’i pē he Hou’eiki kapau te mou me’a hifo ki he ki he lipooti ‘oku lahilahi pē hono ngāue’aki e kalafi pea mo e tēpile ke toe mahino ange ‘oku ‘asi lelei pē ‘a e, Sea e ngaahi kau ngāue kuo ‘ave he potungāue ‘o ako’i ke nau toe ai ha poto makehe ko e ‘uhinga pē ko e tokoni ko ia ki he Kōviti-19.

Sea ‘oku folau atu e ‘a e toko ua pea mei he Va’a *Lab* ‘a e potungāue ke fai ha, ha ako ki he faito’o konatapu pea ko e taha ia e ngaahi fokotu’utu’u ki he, hono tau’i ko ē faito’o konatapu ke lava pē ‘o fai e sivi ‘i Tonga ni. Ua Sea ko hono anga hono *present* ‘a e ngaahi *evidence* ‘i he ‘i he Fakamaau’anga ke toe vave ange hono fakahoko.

Ko ia ai Sea ‘oku mahino pē he, kapau te mou me’a hifo he peesi 41 mahino ai ‘a kinautolu na’a nau ma’u faingamālie nau ō atu ‘o fai e ngaahi feinga pea ko e taha pē eni Sea e me’a ‘oku pou pou ki ai e potungāue ke hoko atu e *professional development* pē ko e tupu fakalalakala ‘a e *profession* ‘o e kau ngāue ko e ‘uhinga pē ko e ngaahi me’a mahu’inga ke nau hanga ‘o tokanga’i ...

<009>

Taimi: 1445 – 1450

‘Eiki Minisita Mo’ui: ... ke tokangaekina ‘a e tu’unga mo’uilelei ko ia ‘a e kakai e fonuá. Ka ‘oku pehē ‘e Sea ‘a e ki’i lipooti nounou atu pe ‘a e fakamatala fakata’u koeni ‘o e 2020 pea ko u tui te mou me’a hifo pe moutolu ia Hou’eiki ki he ngaahi *project* mo e ngaahi ngāue pea na’e taafataha e 2020 ko e teuteu ki ha ‘aho ‘e tō mai ai e Koviti-19 pea kuo tau mātā ia he ‘ahó ni. Mālō Sea e ma’u faingamālié pea kapau pe ‘e toki ‘i ai ha fehu’i, mālō Sea ka ko u fokotu’u atu e lipooti ko ia ‘a e Potungāue Mo’ui ki he 2020, mālō Sea.

‘Eiki Sea: Mālō atu Hou’eiki, ‘Eua 11 me’a mai

Dr. Taniela Fusimālohi: Sea mālō pea kimui ke fai ha fakahoha’á ko u talamonū atu ki he Feitu’u na *Lord Fohe* ki he lakanga fo’ou kuó ke a’usiá. Sea ko e lipooti ko eni kau e lipooti ko eni he lipooti lelei ‘aupito. Ne lau pe ‘e he motu’á ni ‘a e lipooti pea ‘oku mahino mai ‘a e ngāue lahi na’e fakahokó pea ko u fakamālō lahi kaungā kau pea mo e ‘Eiki Minisitā ‘i he fakamālō ko eni ne fai talu meí he 2020 ‘o lele mai ai ki he ta’u kuo ’osi.

Fokotu’u ke tukuhifo Lipooti Fakata’u Potungāue Mo’ui ki he Komiti Kakato

Ka ko u tokanga au ki he me’a lalahi ‘e ua heni ‘e Sea koe’uhi ko e fakamatala ko eni ‘oku hā he konga 8 mo e konga 9 ko eni ‘o e lipooti ‘oku ‘i ai ‘a e fakamatala ia heni fekau’aki pea mo ‘etau mateuteu pea mo e ngāue na’e fai mai koe’uhí ko e Kōviti ka ku ‘i ai mo e fakamatala mahu’inga ia heni ‘oku fekau’aki ia pea mo e *NCD* pea mo e fakamatala ‘oku fekau’aki pea mo e mateuteu

ko eni 'a e Potungāue ki ha toe tō mai ha mahaki. 'Oku tau fanongo pe ki he teuteu ko eni ki he mahaki ko eni 'oku kamata ke movete fakamāmani lahi mai ko e *monkey box*.

Ko ia 'oku mahu'inga 'aupito e līpooti ko eni ko u sio ki he *ratio* ko ē 'a e Toketā ki he fakatatau ki he tau *population* 'oku ki'i 'i lalo. Ka ko u tui pe 'e 'i ai ha fakama'ala'ala 'amui ange hano tuku hifo e līpooti ki he tu'unga mateuteu ko ē 'etau Falemahakí mo e fakakaungāué tautautefito ki he kau Toketā ki hono matatali 'a e matapapa mai 'a e ngaahi me'a koeni fekau'aki pea mo e mo'ui. Ko e Kōviti mo hano toe *variant*, ko e *monkey box* pea mo 'etau tokanga lahi ko eni 'oku ou tui ko e konga lahi 'o e *budget* 'oku 'alu ki he konga koeni he *NCD* pea 'oku 'i ai e ngaahi sitetisitika heni 'oku fekau'aki hangatonu ia mo ia pea 'oku toe 'i ai pe mo e ngaahi sitetisitika heni 'oku fekau'aki ia pea mo e ngaahi sitetisitika 'oku fakamatala ia 'e he līpooti ko eni meí he fakamaau'angá tautautefito ki he ngaahi *vital statistics* pea ko u tui ko e līpooti eni 'e mahu'inga pea kou fokotu'u atu ke tuku hifo mu'a ki he kōmiti ki he Kōmiti Kakato ke fai ha talanoa fakaikiiki ai koe'uhí 'oku mahu'inga 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku fakamatala 'e he līpooti pea kou fokotu'u at uke tuku hifo ki he Komiti Kakatō, mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e fokotu'u eni ke tuku hifo e līpooti ko eni ki he Komiti Kakatō 'oku 'i ai ha pou pou. Tau hoko atu ki he līpooti 'a e Potungāue *MEIDECC*.

'Eiki Palēmia: Sea kole atu pe ke ki'i toloi atu pe mu'a 'a e *MEIDECC* kae kole atu ke tau hiki mu'a ki he 6.5 kātaki pe Sea, mālō.

Lipooti Fakata'u 'Ofisi 'Ateni Seniale

'Eiki Sea: Toloí 'asenita 6.4 tau hoko atu ki he 'asenita fika 6.5 'a ia ko e Līpooti meí he 'Ofisi 'o e 'Ateni Senialé,'Eiki Minisitā Lao, kātaki pe kae lau mai e tohi ko ē 'oku fakahū mai'aki e tohi 'oku fakahū mai 'aki e lipooti. Kalake. Kātaki pe Hou'eiki 'oku te'eki ke maau mai e tohi ko iá.

Lipooti Fakata'u e Komisoni Fili 2021

Tau toloi mo e 6.5 tau hoko atu ki he Komisoni Filí 'a ia ko e 6.8. 'I ai ha tohi e līpooti ko ení? Līpooti hono fakahoko 'o e Fili Lahi ...

<010>

Taimi: 1450-1455

'Eiki Sea: ... 2021.

Kalake Tēpile: Lipooti ko eni 'oku 'i he 'Ulu'i Tohi 'a e Komisoni Fili.

'Aho 26 'Epeleli 2022

Tohi Fakalahi ki he Lipooti Fakata'u ki he 2021

Lord Fakafanua
'Eiki Sea Fale Alea

‘Oku ou faka’apa’apa ke u fakahū atu heni ‘a e Fakamatala Fakata’u ‘a e ‘Ofisi, Tohi Fakalahi ki he Lipooti Fakata’u ki he 2021, Komisoni Fili pea mo e Lipooti ‘i hono fakahoko ‘i he Fili Lahi 2021 ‘a ia na’e ‘ave ki he ‘Ene ‘Afio ko e Tu’i pea mo e Sea ‘o e Fale Alea fakataha mo e tohi ‘o e ‘aho 5 ‘o Sanuali 2022.

Tatau ‘oku ‘oatu fakataha ‘a e tufakanga ‘o hangē ko hono ‘ave ki ho’omou ‘ofisi ha ngaahi tatau lahi ange ‘o e lipooti ko ia ki he ma’u’anga fakamatala ‘a e kau ‘Eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea.

Faka’apa’apa atu,

Hon. Lord Dalgety
(Sea ‘o e Komisoni Fili)

Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Minisitā Lao.

Fakama’ala’ala he Lipooti ‘a e Komisoni Fili

Eiki Minisitā Lao: Tapu mo e Feitu’u na 'Eiki Sea. Tapu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa ‘o e Fale ‘Eiki Sea ko e lipooti pē ena ‘o fekau’aki mo e Fili Lahi ko ia ‘o e ta’u kuo ‘osí. Pea neongo ‘oku ‘i ai e ngaahi hopo ai 'Eiki Sea ka na’e lava lelei pē ‘a e fili ko ia ‘o e 2021. Pea ko e ki’i ongoongo pē ‘e tahá 'Eiki Sea ‘e ‘oku ‘i ai ‘a e Komisiona Fili Lahi ‘i he fo’ou ‘i he hoko atu ko ení ko Penisimani Ma’u ko e, ka ko e lipooti atu pē ia ‘e Sea ola ko ē ‘o e filí mo e ngāue na’e fai ai. Mālō Sea. Fokotu’u atu.

Eiki Sea: Tongatapu 5.

Kole tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata’u Komisoni Fili

Dr. 'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki ‘o e Fale Alea. Ki’i kole pē mu’a ke toe tukuhifo mu’a eni ki he Komiti Kakato 'Eiki Sea mālō.

Lipooti mei he Potungāue ki Muli ki he Ta’u 2020/2021

Eiki Sea: ‘I ai ha pou pou ki he fokotu’u ko eni Hou'eiki? Tau hoko atu leva ki he 6.9 ‘o ‘etau ‘asenitā ‘a ia ko e Lipooti mei he Potungāue ki Muli ki he Ta’u 2020/2021 kole atu ki he Kalake ke ne lau mai e tohi ‘oku fakahū mai ‘aki.

Kalake Tēpile: ‘Aho 15 Sune 2022

‘Eiki Nōpele Fakafanua
Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga
NUKU’ALOFA

'Eiki Sea,

‘Oku ou faka’apa’apa ke fakahoko atu ki he Feitu’u na ‘a e Lipooti Fakata’u ‘o e Potungāue ki Muli ki he vaha’a taimi ‘o Siulai ‘o e Ta’u 2020 ki Sune ‘o e Ta’u 2021.

‘I he faka’apa’apa mo’oni,

Viliani Malolo
(‘Eiki Tanusila Fakasekelitali ki Muli)

Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Minisitā.

Eiki Minisitā ki Muli: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale ‘Eiki ni. ‘Uluaki pē ‘oku ou fie talamonū atu kia Lord Fohe ‘i hono fokotu’u ki he lakanga fo’ou ko e Minisitā Ngoue mo e Vaotātā.

Fakama’ala’ala he Lipooti Fakata’u Potungāue ki Muli 2020/2021

Ko e lipooti ko eni ‘oku, ‘oku ‘amanaki ke fakahoko hono vakaí ko e, ko e lipooti ia mei mei Siulai ‘o e Ta’u 2020 ki he Sune 2021 ‘a ia ko e fakahoko fatongia ‘a e Potungāue ki Muli ‘i he vaha’a taimi ko eni na’e tataki mai ia ‘e he ‘Eiki Palēmia Mālōlō *Hon. Pōhiva Tu’i’onetoa* pea mo e Sekelitali ki Muli ‘a Viliani Malolo pea ko u fie to’o ‘a e faingamālie ko eni ke u...

<009>

Taimi: 1455-1500

Eiki Minisitā ki Muli: ... fakahoko ha fakamālō ki he ‘Eiki Palēmia Mālōlō, *Hon. Pōhiva Tu’i’onetoa* kae ‘uma’ā ‘a e Sekelitali mo e toenga ‘o e Potungāue ‘i he fataki mai ‘a e ngāue ‘a e Potungāue, ‘a e Potungāue ki Muli ‘o a’u mai ki Sune ‘aho 20 21, ‘a ia ko e lipooti ko eni, ‘oku lave ia ki he fakahoko fatongia ‘a e Potungāue ‘a ia ko e va’a kehekehe ‘e 5, ko e ‘uluaki pē ‘a e pule’i mo e tokangaekina, ko e 2 ko e tu’utu’uni ngāue ki muli, pea 3 ko e ngaahi ‘ofisi ki muli ‘a ia ko e tu’u ‘i he taimi ni, ko e ‘ofisi ‘e 9, ‘oku tu’u ‘i muli, pea 4 ko e fefolau’aki mo e tangata’i fonua, pea 5, ko e a protocol.

‘A ia ko e, na’e ‘i ai foki ‘a e felāve’i ‘a e uesia ‘a e fakahoko fatongia ‘a e Potungāue ‘i he koe’uhi ko e ‘ū ngaahi fakangatangata ‘a e fefolau’aki ‘i he KOVITI, na’e lava pē ‘o fakahoko ‘a e ngaahi fatongia ‘o fakafou ‘i he ‘initaneti ‘o kau ki ai ‘a e fakanofu ‘o e Hou’eiki ‘Amipasitōa mo e ‘ū Hai Komisiona pea lava pē mo e ngaahi fakataha ‘o fakahoko ‘i he ‘initaneti ka ‘i he taimi tatau pē na’e ‘i ai pē ‘a e ngaahi fakataha ‘e ni’ihi na’e fiema’u pē ke a’u tonu ki ai pea ‘oku ‘i ai leva ‘a ‘ene ‘a e uesia ‘a e fakahoko fatongia ko eni.

Ko e vaha’a taimi ko eni na’e fokotu’u ai ‘a e Konisela Fakalangilangi ‘a Pilitānia ki he Pule’anga Tonga, ko Makeleta *Elizabeth Stevenson*, pea fokotu’u mo e Konisela Fakalangilangi fo’ou ki Sepeni ko ‘Amelia Helu. Na’e ngāue foki mo e Potungāue ke tokoni ki hono fakafoki mai ko ē ‘a

e kau Tangata'i Fonua mo e kau nofo fonua ne nau *stranded* 'i muli, pea a'u mai ki he Siulai 2021, na'e fe'unga mo e toko 2883 na'e tokonia.

Pea na'e lava mo, 'o fakahoko 'a e alea tu'unga mā'olunga mo Pule'anga 'Asitelelia mo e Pule'anga Nu'usila fakafou pē mo ia 'i he 'initaneti ka koe'uhi ko e ava ko eni 'a e fefolau'aki 'i he taimi ni 'e faingofua ke toe fakahoko atu 'a e ngaahi fakataha ko ia. Ko ia pē 'e Sea 'a e ki'i fakamatala nounou ki he Līpooti 'a e Potungāue ki Muli, mālō.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki ko e līpooti e mei he Minisitā ki Muli, 'i ai ha ngaahi fehu'i pē ko ha fokotu'u, Tongatapu 5.

Kole tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti Fakata'u Potungāue ki Muli

De. 'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea, pea pehē ki he Hou'eiki 'o e Fale Alea, kole atu mu'a 'Eiki Sea ke toe ki'i tukuhifo pē mo 'eni ki he Komiti Kakato Sea, mālō.

'Eiki Sea: 'I ai ha pou pou ki he fokotu'u ko eni, (Pou pou) Mālō Hou'eiki tau hoko atu ki he 6.10 ko e Potungāue Fakamaau'anga ki he Ta'u 2020/21. Kole atu ki he kalake ke ne lau mai.

Fakamatala fakata'u Potungāue Fakamaau'anga ki he ta'u 2020/2021

Kalake Tēpile:

'Aho 10 Sune, 2022,

'Eiki Sea,
Fale Alea 'o Tonga,

Nuku'alofa.

Tangata'eiki,

'Oku ou faka'apa'apa mo fakahoko atu ki he Feitu'u na, fakatatau ki he kupu 51, (5) 'o e Konisitūtone 'o Tonga, 'a e Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue Fakamaau'anga ki he vaha'a taimi 'aho 1 Siulai, 2020 ki he 'aho 30 'o Sune 2021.

Faka'apa'apa atu,
Samui Kuita Vaipulu (*Fakamo'oni*)
'Eiki Minisitā Fakamaau'anga mo e Pilisone.

Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Lao.

'Eiki Minisitā Lao: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu mo e 'Eiki Palēmia kae 'uma'a 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ni.

‘Eiki Sea ko e Līpooti ‘a e Potungāue Fakamaau’anga

<005>

Taimi: 1500-1505

‘Eiki Minisitā Lao: ...Fakamaau’anga na’e fakamālō heni ki he ‘Eiki Minisitā kimu’a ‘a ia na’e pekia ‘i he ta’u ko ia pea toki fetongi mai ‘e he motu’a ni ‘o le’ole’o mai ai ‘o lele mai ai pē ki he taimi ni, ka ko e ngaahi fakamatala kotoa eni ko ē ‘o e lipooti fakatatau ki he ngaahi me’a na’e hoko mo e ngaahi me’a ki he Fakamaau’anga pea ‘oku maau mo lelei pē pehē pē foki ‘Eiki Sea mo e Potungāue Pilīsone ‘oku fakataha’i pē pea ‘oku fokotu’u atu Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eua 11.

Dr. Taniela Fusimālohi: Sea mālō ko e lipooti ko eni ko u fakahā foki ‘anenai ki he tafa’aki ko eni ‘a e Potungāue Mo’ui ‘enau lipooti ka ko u tui ko e lipooti ko eni ‘oku ‘i ai ‘ene fekaukau’aki ‘a’ana ia pea mo e ‘ū tafa’aki hangē ko e tafa’aki ki he ako ko e tafa’aki ko eni ki he mo’ui pea tautautefito ki he ngaahi *statistic* ia ‘oku ‘omai ia ‘e he lipooti ko eni ‘oku fu’u mahu’inga ‘aupito ke tau ki’i sio fakaikiiki ki ai ko ‘ene fekaukau’aki pē ia mo e ngaahi me’a ‘oku tau ‘osi tālanga ki ai ‘i he’etau Patiseti ‘i Sune pea ‘oku mahu’inga pē ke tau fe’ilo’ilongaki ‘i he tapa ko eni ‘oku ‘omai ko eni he lipooti he tafa’aki ‘o e Fakamaau’anga ‘i he’ene fekau’aki mo e ngaahi tapa mahu’inga ko eni hangē ko e Potungāue Mo’ui mo e Potungāue Ako ko ia ko e fokotu’u atu pē ke toe tukuhifo mo eni ki he Komiti Kakato kātaki mālō.

‘Eiki Sea: ‘I ai ha pou pou ki he fokotu’u ko eni? Pou pou.

‘Eiki Minisitā Lao: Sea tapu mo e Feitu’u na Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Minisitā Lao.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e fokotu’u atu pē he ko e ‘ū me’a ko eni foki Sea kuo ‘osi fai ia, ka ‘oku ‘i ai ha ngaahi fokotu’u fakakaukau ki he potungāue pea kātaki ‘o ‘omai ha tohi ke lava ‘o fai ha sio ki ai ki he lolotonga ko eni ‘a e ta’u lolotonga ‘Eiki Sea mālō.

‘Eiki Sea: Fakafofonga ‘Eua 11 ko e fokotu’u eni mei he ‘Eiki Minisitā ‘oku ‘o’ona ‘a e lipooti ‘oku ‘i ai ‘ene faka’amu ke ke me’a tohi mai pē ke ne toki tali atu?

Dr. Taniela Fusimālohi: Sea kātaki na’e ‘ikai ke ‘uhinga pehē ‘a e fokotu’u ia ke tukuhifo mahino pē foki ia ko e ngaahi lipooti ‘oku tau ta’u taha foki kimui he ngaahi lipooti ko eni ‘oku ‘omai ha’u ia ‘o ngata ‘i Sune ‘o e ta’u kuo ‘osi. Ka ‘oku mahino pē ia ki he motu’a ni ‘oku ‘osi ‘i ai e ngaahi me’a ko eni ‘oku lipooti ko e ngaahi me’a ia kuo hoko ka ‘oku mahu’inga pē ke tau toe sio pē ki ai ko e hā e ngaahi me’a ko ē na’e hoko mo ha ngaahi fehu’i ai koe’uhí ko e ngaahi *statistic* ko ia mālō.

'Eiki Sea: Sai pē Fakafofonga 'e toki tuku atu ho faingamālie he Komiti Kakato. Hou'eiki ko 'etau foki mai eni ki he 6.5 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale ko e tohi eni 'oku fakahū'aki kuo maau mai. Kalake.

Lipooti Fakata'u 'Ofisi 'Ateni Seniale

Kalake Tēpile: 'Aho 20 Sepitema 2021.

Lord Fakafanua
'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fale Alea 'o Tonga
Nuku'alofa

'Eiki Sea

Fakamatala Fakata'u 'o e 'Ateni Seniale ki he ta'u 2017 pea mo e Sanuali 2020 ki he Sune 2021.

Fakatatau ki he Kupu 51(5) 'a e Lao 'o e Konisitūtone 'o Tonga 'oku ou faka'apa'apa atu ki he Feitu'u na mo fakahū atu 'a e Fakamatala Fakata'u 'a e 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale ki he ta'u 2017 pea mo e Sanuali 2020 ki Sune 2021. 'Oku fa'o fakataha atu 'i he tohi ni.

Faka'apa'apa atu

Fakamo'oni *Linda. S. Folaumoetu*'i
'Ateni Seniale

Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Lao.

Fakama'ala'ala he Lipooti Fakata'u Potungāue 'Ateni Seniale 2017-2021

'Eiki Minisitā Lao: Tapu mo e Sea mo e 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale. 'Eiki Sea ko e fakamā'opo'opo mai eni e Lipooti 'a e Potungāue ko eni 'Ateni Seniale mei he 2017 ke 'ai fakataha pē mu'a mo e lipooti ko ia 2020 mo e 2021. 'A ia ko e 6.5 mo e 6.6 Sea ke ngāue fakataha pē mu'a.

'Eiki Sea: Ko ia me'a fakalukufua mai pē.

'Eiki Minisitā Lao: Fokotu'u atu 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Tongatapu 5.

Kole ke tukuhifo Lipooti Fakata'u 'Ateni Seniale ki he Komiti Kakato

Dr. 'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki 'o e Fale Alea...

Taimi: 1505-1511

Dr. 'Aisake Eke : ..., kole atu ai pē ke tukuhifo ai pē 'a e 2017 neongo 'ene mnaumaulao ko e fuoloa 'ene 'osi kae tukuhifo ai pē 'a e 6.5 mo e 6.7 ki he Kōmiti Kakato 'Eiki Sea mālō.

'Eiki Sea : 6.5 mo e 6.6 'i ai ha poupou ki he fokotu'u ko eni? Mālō Hou'eiki mou fakatokanga'i ko e 6.1 Potungāue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 6.4 Potungāue MEIDECC 6.7 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale 'oku toloi 'a e 'u lippooti ko eni. 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia : Sea mālō e ma'u faingamālie tapu mo e Feitu'u na tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. Ka ko e fokotu'u atu pē ia kapau 'oku pehē ko e 'uhinga foki he te tau ngāue Kōmiti Kakato pea tukuhifo ai leva mo e 6.1 mo e 6.4 taimi pē ko ē te tau fai ai 'a e feme'a'aki ko ena 'i he. Ko e anga pē fokotu'u Sea mālō.

Tohi fakahū 'aki mai Lipooti Fakata'u Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga mei he 2020/2021

'Eiki Sea : Koe'uhi kapau 'oku lotolelei pē e Pule'anga ke tau hoko atu kole atu ki he Kalake ke lau 'a e tohi fakahū mai 'aki 'a e Lipooti 'e 2 ko eni ke tukuhifo ai pē.

Kalake Tēpile :

'Aho 22 'Okatopa, 2021.

'Eiki Nōpele Fakafanua

Sea 'o e Fale Alea

Fale Alea 'o Tonga

Nuku'alofa.

'Eiki Nōpele Fakafanua,

Lipooti Fakata'u 'o e Potungāue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga Tonga ki he ta'u fakapa'anga 2020 ki he 2021.

Kuou ma'u ha loto faka'apa'apa kakato 'i heni kae fakahū atu 'a e Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga pe 'iloa ko ia ko e *Ministry of Public Enterprises* ki he ta'u fakapa'anga 2020/2021. Ki ha toe faka'eke'eke makehe ki hano fakama'ala'ala pē fakaikiiki kātaki 'o fetu'utaki hangatonu mai pē ki he 'ofisi 'i he taimi ngāue,

Faka'apa'apa atu

.....
Sione Pulotu 'Akau'ola.

Pule Lahi Ngaahi Kautaha Pisinisi ‘a e Pule'anga

Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Me’a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia : Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na Sea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea. Sea ‘oku ‘i ai ‘a e fakamālō heni ki he Fakafofonga Tongatapu 10 ka ko e Minisitā na’a ne tokanga’i ‘a e Potungāue ngāue lahi ko ia na’e fai ‘o fakahoko mai ko eni e lipooti ko eni. Pea hangē pē ko ia ‘oku mou mea’i ‘e Sea, taimi lahi ‘i he ta’u ko eni na’e ‘i ai ‘a e ngaahi pole lahi ai kau ai ‘a e ngaahi matangi fakatalopiki ko ia ko Iasa, ko Zasu, ko ‘Ana, ko Hina kae 'uma'ā foki ‘a *Lucas*. Ko e ta’u foki eni na’e kamata ai ko eni ‘etau *lockdown* ko eni he KOVITI-19 Sea. Ka na’e ki’i uesia ai ‘a e fakahoko fatongia ko eni ‘a e Potungāue ko eni tautautefito hangē ko e va’a ko ia ‘i mala’evakapuna kae 'uma'ā e va’a ‘i uafu ‘a ia ‘oku fakahoko atu ai ‘a e fakatatau pē ‘a e lipooti ko eni. Fakatatau mo e kau ngāue ko eni ‘i he Potungāue ni ‘oku nau ‘alu’i he ofi holo pē ‘i he 40 kapau te mou me’a pē ki he peesi 12 na’e 40 pē mei he ta’u ko eni 18/19, 19/20, 20/21 ka ko e kole pē ia Sea ke fakatokanga’i pē e ngaahi ngāue ko eni pea mo fokotu’u atu ai pē lipooti ‘a e Potungāue ko eni ki he 2021. Mālō.

'Eiki Sea : Hou'eiki ko eni ‘oku fokotu’u mai pē ke tau tali. ‘Oku ‘i ai ha fokotu’u? Tongatapu 2.

Dr. 'Uhila mo e Langi Fasi : Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Sea ko u fokotu’u atu ke tukuhifo mo e lipooti ko eni ki he Kōmiti Kakato.

'Eiki Sea : ‘Oku ‘i ai ha pou pou ki he fokotu’u? (Ne pou pou)

'Eiki Sea : Mālō. Kole atu ki he Kalake ke lau mai ‘a e Lipooti Potungāue *MEIDECC*.

Fakamatala & Lipooti fakata’u Potungāue *MEIDECC*

Kalake Tēpile :

‘Aho 12 Novema, 2021

Lord Fakafanua
Sea ‘o e Fale Alea
Fale Alea o Tonga
Nuku’alofa.

'Eiki Sea fakatatau ki he kupu 51 kupu si'i (5) ‘o e Konisitūtone ko u langilangi’ia ke fakahoko atu...

<008>

Kalake Tēpile: ... atu ‘a e Lipooti e Potungāue Fakamatala ‘Ea, Ma’u’anga Ivi, Fakamatala,

Tokangaekina e Ngaahi Fakatamaki, 'Ātakai, Feliuliaki 'o e 'Ea, Fetu'utaki mo e malu 'a e ngāue fakakomipiuta *MEIDECC* ki he ta'u 2020/2021.

Faka'apa'apa atu
Poasi M. Tei
Minisita 'o e MEIDECC.

Mālō.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Palēmia

'Eiki Palēmia: Mālō Sea tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea lipooti foki eni Sea kau eni he lipooti lahi 'aupito he ko e 'uhinga ko e ngaahi Potungāue 'oku nau 'i loto he Potungāue ko eni. 'A ena ne fakalea he Kalake, ngaahi tafa'aki kātōa ko ia, 'asi heni e ngaahi *project*, 'asi heni e anga fēfē 'a e ola 'o 'enau ngāue. 'Asi heni mo e pa'anga 'oku ma'u mai ki he ngāue ko eni 'i he ngaahi tafa'aki kehekehe ko eni. Fokotu'u atu ai pe.

Dr. 'Uhilamoelangi Fasi: Fakatapu atu ki he Feitu'u na Sea mo e Fale kae tukuhifo pe mo eni ki he Komiti Kakato.

'Eiki Sea: 'I ai ha poupou ki he fokotu'u ko eni. (Ne poupou'i). Tukuhifo eni ki he Komiti Kakato ... Hou'eiki ko e tu'utu'uni 'etau taimi, te u kole atu ke tau ki'i mālōlō. Tolo'i 'a e Fale ki he 2:00.

(Na'e toloi heni 'a e Fale)

<000>

Taimi: 1535-1540

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki toe pē 'etau haafe houa. Hangē ko e ngaahi lipooti ko ē 'oku toe mei he'etau 'Asenita Fika 6 ko e 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale ki he Ta'u 2021. Kole atu ki he Kalake ke ne lau mai e tohi fakahū mai 'aki e lipooti ko eni.

Lipooti 'Ofisi 'Atita Seniale ki he 2020/2021

Kalake Tēpile:

'Aho 31 'o Ma'asi 2022

Lord Fakafanua
'Eiki Sea Fale Alea

‘Oku ou faka’apa’apa ke u fakahū atu heni ‘a e Fakamatala Fakata’u ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale ki he Ta’u Fakapa’anga ‘oku ngata he ‘aho 30 ‘o Sune 2021 ‘o fakatatau ki he kupu 24 ‘o e Lao ki he ‘Atita ‘a e Pule’anga 2007 mo hono ngaahi fakatonutonu.

Sefita Tangi
(‘Atita Seniale)

Kalake Tēpile: Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale hangē pē ko ē ‘oku mou mea’i ‘oku ‘i he malumalu e ‘Ofisi e Sea ‘o e Fale Alea ko e fakamatala nounou atu pē eni fekau’aki pea mo e ngāue ko e vakai fakalukufua ‘i he vaha’a taimi ‘o e 2020 ki he 2021 na’e fakakakato he ‘ofisi ko eni ‘a e ‘atita kotoa ‘e 49 ‘a ia na’e lava ‘o fakahoko. Pea ko e ngaahi fakamatala pa’angá na’e 19 fakapapau’i ki ...

<009>

Taimi 1540-1545

'Eiki Sea: ... ai mo e ngaahi ‘atita kehe ‘e ono na’e fakahoko ‘a e fale’i makehe ‘e tolu, ngaahi tohi fakamo’oni ‘atita ‘e 56 mo e ‘atita ‘o e a’usia ‘o e ola ‘e taha.

Na’e tali kakato leva mo e lipooti ‘e taha ki hono ‘atita’i ‘o e olá pē ko e *performance audit* ‘a ia na’e fakahū atu ia ki he Fale Alea na’e ‘osi tali ‘e he Fale ni fekau’aki eni pea mo e, matuekina ‘a e feliuliuaki ‘o e ‘ea mo e lahi fe’unga ‘o e me’atokoni. ‘A ia ko e ‘atita mahu’inga fakamāmani lahi eni fakafiefia ‘aupito na’e ‘osi lava ‘o fakahū mai.

Na’e ‘i ai mo e ngaahi ako’anga na’e kau atu ki ai e kau ngāue ‘ofisi’i pehē foki hono fakangāue’i ‘a e polokalama komipiuta fo’ou ki he ‘Atita ‘oku tokoni ki he ngāue e ‘ofisi’i pea ‘oku ui ko e *Team Mate*.

‘I hono fakalukufua Hou’eiki ko e ngaahi pole ‘o e ‘ofisi’i ko hono ‘ohake ‘o e potō’i ngāue ke toe fakapolofesinale ange ‘a e ngāue ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Atita Seniale pehē foki ki he ivi fakapa’anga ‘oku fakapatiseti mei he pa’anga ‘oku faka’atā he Pule’anga. ‘Oku ‘i ai ‘ene fekau’aki pea mo e tau’atāina ‘o e ‘Ofisi ‘a e ‘Atita Seniale.

‘I he tu’u ko eni ki he kaha’u ‘oku ‘i ai e ngaahi Lao Fakaangaanga ‘oku lolotonga fa’u ke fakatonutonu ‘a e Lao ki he ‘Atita Seniale ‘oku ‘i he malumalu ‘a e ‘ofisi’i ‘e toki fakahū mai ia ‘amui ka ‘i hono aofangatuku Hou’eiki ko e kakato ia e Lipooti ‘a e ‘Ofisi ‘a e ‘Atita Seniale, fokotu’u atu pea tukukehe kapau ‘oku ‘i ai ha’amou ngaahi fehu’i ‘oku ‘atā pē. Tongatapu 5.

Kole tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti ‘Ofisi ‘Atita 2020/2021

Dr. 'Aisake Eke: Tapu atu ki he 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou’eiki ‘o e Fale Alea Sea ko e ki’i fokotu’u atu pē mu’a ke toe tukuhifo mo eni ki he Komiti Kakato mālō.

'Eiki Sea: 'Oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u ko eni? Pou pou, mālō Hou'eiki ko u tui ko 'ene kakato ia 'etau ngāue 'i he Fale Alea Hou'eiki ko e toenga 'etau 'asenita kuo tukuhifo ki he Komiti Kakatō.

Dr. 'Aisake Eke: Sea.

'Eiki Sea: Tongatapu 5.

Kole ke tukuhifo ki he Komiti Kakato & Fakamatala pa'anga Pule'anga ki he ta'u 2021

Dr. 'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki e Fale Alea Sea ko u vakai atu pē he Fika 7 ki he ngaahi me'a kehe 'Eiki Sea ka ko 'eku manatu pē na'e 'i ai e, 'a e me'a na'e tuku mai mei he, mei he 'asenita ko ē na'e 'i ai ko ē Fale na'e kau ai ko ē 'o e patiseti ko eni ki he ta'u lolotonga na'e kau ai e fakamatala pa'anga ko ē 'a e ta'u 2021 kole pē na'a lava 'o fokotu'u hū mai mo ia ke 'alu hifo ia ki he Komiti Kakato Sea mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u ko eni? 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e 'Eiki Sea pou pou pē ki he fokotu'u Sea ke tukuhifo ki he Komiti Kakato.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'oku fakakau atu ia ki he 'Asenita Ngāue 'a e Sea Komiti Kakato 'ikai ke toe 'i ai ha me'a e Fale Alea Hou'eiki fakamālō atu tau liliu 'o Komiti Kakato.

Liliu e Fale 'o Komiti Kakato

(Pea na'e liliu 'o Komiti Kakato pea me'a hake ai pē 'a e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato, Lord Vaea ki hono me'a'anga)

Me'a Sea Komiti Kakato

Sea Komiti Kakato: 'Oatu e fakafeta'i 'Otua Mafimafi pea ko u kole ke u hūfanga atu 'i he ngaahi tala malu 'o e fonua kae 'atā e Komiti Kakato Fale Alea 'o Tonga ke hoko atu. 'Asenita, 'oatu ai pē e talamonū 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e 'Eiki Minisitā Fo'ou kuo hilifaki ki he lakanga mo e fakamalumu 'oku fai he 'Otua 'oku mou me'a ai he Fale Alea 'o Tonga mo hono tatakī kitautolu. Mālō ho'omou laumālie.

Fofonga 'o e efiāfi ni 'oku hā mai ai 'a e ngaahi ngāue pea ...

<009>

Taimi: 1540 – 1545

Sea Komiti Kakato: ... hoko atu pe mu'a ki he ngaahi fokotu'utu'u na'e tuku mai 'e he 'Eiki Sea Fale Alea 'o Tonga. 'I he 'asenita ko ia na'e tuku mai 'i he fika 'o e 4.1 pe ko e fika 'o e Tu'utu'uni fika 1/2022. Ko e tuku hifo eni 'e he Fakafofonga fika 5 'o Tongatapu pea 'oku 'i ai e fakafeta'i, fakamālō atu kae tuku ki he Fakafofonga Tongatapu ke ne tukutuku mai 'a e tu'unga na'a ne fai ai

e kole ke fakahifo hifo eni meí he Fale Alea ‘o Tonga ke fai ha feme’a’aki ai e lelei ‘i he Komiti Kakato, Tongatapu 5.

Fehu’ia Tu’utu’uni fo’ou ki he fakatau koloa Pule’anga hili ‘i ai pē tu’utu’uni lolotonga

Dr. ‘Aisake Eke: Tapu atu Sea Komiti Kakato pea pehē foki ki he Hou’eikí kae mālō ‘aupito ‘Eiki Sea e ma’u ‘a e faingamālie ko ení. Ko e fehu’i foki ‘o felāve’i mo eni ko e tu’utu’uni eni felāve’i pea mo e fa’ahinga founa te tau lava’aki ai he taimi ko ē ‘oku tō mai ai ko ē ‘a e fa’ahinga me’a ‘oku fakatu’upakē ki hono fakatau mai ko ē koloa pe ko ha fa’ahinga ngāue. ‘A ia ‘oku ‘omai e me’a ko ení pea ko ‘eku lave ko ē ki hení Sea ko e tu’utu’uni ngāue ko ē ‘o e 2000 mo e 20 ne revised ai ko e kupu 34. Kupu 34 (1) ‘oku lave ia ai ko ē ka ‘i ai ha taimi ‘oku ‘i ai ha tu’unga fakatu’upakē ai ‘a e ha fa’ahinga me’a ‘oku ‘ikai ke tau ‘amanaki ki ai ‘o hangē tofu pe ko e taumu’a ‘o e lao ko ení ‘okú ne fakangofua ‘e ia ‘a e ngaahi hū mai koloa ‘o ‘ikai toe fou ia he founa maheni. Kae fou leva ia he ngaahi founa fakavavevave ‘aupito koe’uhí ko e taumu’a ko ia Sea.

Ka ‘oku ‘i ai pe mo hono founa koe’uhí ki hono fai ‘aki e ngāue ko iá ka ‘oku ‘osi lava pe ‘e he kupu koiá ‘o ‘omai ‘a e tau’atāina mo maa’usia ‘a e taumu’a ko eni ki he me’a ko eni. Ka ko ‘eku fehu’i ‘aku koe’uhi ko e hā e me’a ne ‘ikai ke ngāue’aki ai e kupu ko iá pe fakatonutonu pe kae tuku ko ia kae ha’u ia toe ‘omai e kupu fo’ou ko eni ‘o fai ai ko ē ‘a e fokotu’utu’u fo’ou ko eni ko ē. ‘A ia ko e tu’u ia ‘a e founa ko eni ia ‘oku ‘omai pe ‘e he Potungāue ia ‘oku mahino pea ‘omai pe ia ki Fale Pa’anga. ‘Oku ‘i ai pe foomu, ko e hā ‘a e tūkunga e ‘aho ko ia pea kapau ko e Koviti mai ‘e he potungāue ko e ha e lahi ‘ene pa’anga, ko e hā e koloa te ne fiema’u mai, ko hai ‘e ‘ave ki ai, fu’u fakalukufua ‘aupito. Kaikehe ko e fehu’i pe ia Sea koe’uhí ki he fo’i liliu ko iá, lolotonga ko iá ‘oku laumālie pe kupú ia ‘i he tu’unga tu’utu’uni ngāue ko ē ko hono malu’i ko ē koloa.

Mahino pe foki ko e taumu’a lahi ia ‘a e mahu’inga ko ē ‘i he tokangaekina ko ē ‘o e hū koloa mai pe ko e ngāue pe ko e koloa. ‘Uluaki pe ke mahino ‘oku vave ua, mahino ‘oku ma’u e koloa lelei tolu, mahino ‘oku ma’ama’a fe’unga. Ko e ngaahi me’a ia ‘e tolu pea ‘ikai ngata aí pea tofufu e faingamālie koia ki he taha pe he fonuá. ‘Oua ‘e pehē ke hū koloa mai pe ia meí he taha kae ‘ikai ke ‘ataa ki he ni’ihi kotoa ‘o e sōsaietí ‘i ha fu’u monū lahi ko eni Sea. He ‘oku mahino foki ko e Pule’angá ko e sino pe ia ‘oku lahi taha ‘ene pa’anga ‘i he fonuá ni pea ko ‘ene ngaahi ngāue lalahi ko e meimei ko e feitu’u pe ia ‘oku ma’u pa’anga mei ai ngaahi kautaha tautau tefito ki he ngaahi Kautaha ko eni langa. Pea kau ai pea mo e hū koloa ‘a e Pule’angá. Kaikehe Sea ko e ki’i ‘uhinga pe ia na’e tuku hifo mai ai ‘a e tu’utu’uni ko eni ‘Eiki Sea, mālō ‘aupito.

Taumu’a Tu’utu’uni fika 1/2022 ke fakafaingofua founa ngāue fakatau koloa Pule’anga tautefito taimi fakatu’utapake

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu atu ki he Feitu’u na Sea ‘Eiki Sea ‘o e Komiti kae ‘atā pe ke fai ha tokoni kapau ‘e tokoni mai ke ‘ohake e Lao ‘a e Tu’utu’uni Fakatau ki he kupu ko ē ngaahi faka’atā e tokoni pe ia ki he feme’a’akí. Ka ‘oku hangē pe ko e me’a ko ē ‘a e Fakafofonga ‘a ia ‘oku ‘uhinga ia ki he kupu lolotonga ko ia ‘o e tu’utu’uni ko e kupu eni ko ē ‘okú ne faka’atā ‘a e ngaahi

fakataú. Ka ko e natula ko ē ‘o e ko e natula ‘o e ngaahi faka’atā ko iá na’e ‘uhinga ia ki ha ngaahi, ne ‘ikai ke ne lava ‘o fakafetaulaki pea mo e fiema’u ko eni ko ē ki he ngaahi. Ko e me’a ko ē na’e mahino ki he pule’angá na’e fa’a tataaitaha e hoko e afā. Ko e ta’u ‘e 6 ko eni ne toki hoko mai hangē pe ‘oku mou mea’í, na’e kamata meimei ko e ta’u ‘e ua pe ia ‘oku tō mai ‘a e saikolone afā fakatamaki. Pea hoko ai pe eni ‘o toutou hoko mai he ...

<010>

Taimi: 1550-1555

‘Eiki Minisitā Pa’anga: 2018, 2020 pea na’e mahino leva ‘oku ki’i faingata’a’ia ‘a e founa ngāue ki he ke ne ma’u ‘a e fo’i fakaikiiki ko eni ‘oku ‘oatu tautautefito ki he kupu 3 ‘o e Fokotu’u Tu’utu’uni. Pea ko e , ko hono kehekehe heni Sea, ‘a ia ko e ki’i kongā lahi ia ‘oku ‘oatu ‘i he fakalahi tēpile 3, na’e fiema’u ke fai hano Fokotu’u Tu’utu’uni ‘a e fo’i kongā fo’ou, ke mahino pea tokoni ki he faitu’utu’uni vave ko ia ‘a e komiti pea mo e mafai pule ki he ngaahi fakatau ‘a e Pule’anga, ka na’e mahino ko e faka’atā lolotonga ia ‘oku ‘ikai ke na fetaulaki.

Sea ko e fakatātā pē eni hangē ko e lahi ‘o e ngaahi fakatau fakavavevave, ko e meimei ko e taimi ko ē ‘oku hoko ai ha ngaahi fakatamaki tau pehē ki he ‘otu motu, ‘a ia ‘oku fa’a fiema’u vave ‘aupito e fakatau lolo lahi mei ngāue ‘aki eni ki he vaka ‘o e sotia, pea koe’uhi ‘oku fiema’u ia ke fai mo lele ‘a e vaka ia.

Pea ‘i he’ene pehē ko e taimi ko ē na’e foki mai ai ke ngāue’aki ‘a e faka’atā makehe ko ia ‘oku ‘i he lao lolotonga, na’e mahino ai ‘oku ki’i lōloa, pea ko hono fakatātā pē eni ko e tēpile 3, ‘a ia ko e fo’i peesi pē ‘e 1, fo’i peesi ‘e 1 ko ia, ‘oku ne hanga ‘o fokotu’u mai ai ke fakaikiiki mai ai ‘a e ngaahi fiema’u ko ē ko ē ‘oku tokanga ki ai ‘i he taimi fakafokifā, ke lava ‘o fakakakato ‘e he Potungāue.

Ko e taimi ko ē nofo kimu’a na’e te’eki ai ke ‘i ai ha tēpile ke peesi 1 pehē hono fakakakato, kae fa’a taimi ko ia ‘oku fa’a sio ‘oku ki’i lōloa, ‘uluaki, he ‘ikai ke lava fakakakato mai ‘e he Potungāue kole ia he taimi, pea ua, toe lava leva ‘o lahi ai ‘a e ngaahi fakatau ia na’e ‘ikai ke fetaulaki ke ne fa’a muimui totonu ki he tu’utu’uni fakatau ‘a e Pule’anga.

Pea ko e ‘uhinga ia na’e fokotu’u ai ‘a e ngaahi kupu ko eni, ke lava ‘o fakaikiiki atu hangē ko ia pē ‘i he kupu 3, tānaki ko ia ‘i he ngaahi kupu si’i 2 (a) ‘o ‘alu hifo ai ki lalo. Ka ko e ‘uhinga pē ia Sea, kapau ‘e fakatokanga’i ki he ngaahi kupu ko eni ‘oku ki’i fālahi ange, pea faingofua ange ke hū mai ‘a e ngaahi Potungāue. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā. Ko e lao motu’a foki na’e hā mai ai na’e ‘ikai ke ‘i ai ha fakaikiiki, ka ‘i he fokotu’utu’u fo’ou ko eni ‘a e tu’utu’uni ‘oku ne ‘omai ai ‘a e foomu ‘asi atu ko ē he peesi 6, kae pehē ki he 7, ‘oku ne hanga ai ‘o fakalahi ai ‘a e tu’unga ‘oku ‘uhinga ai ‘a e foomu kole fakatau fakafokifā. Fakafofonga Tongatapu 5.

Dr. ‘Aisake Eke: Sea tapu pea mo e Feitu’u na pehē ki he Hou’eiki Komiti Kakato. Sea ‘oku mahino ‘aupito ‘a e me’a ‘oku ‘uhinga mai ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga koe’uhi kapau ko e tu’u, ‘oku ‘i ai pē foki mo e founa ia ‘a e 34, ka ‘oku mahalo kapau ‘oku pehē na ‘oku fu’u tuai, he ko e fika 34 ko ē he lolotonga, ‘oku ‘ikai ke toe ‘alu pē ia ko fē pē ha taha ‘oku, na’e hū koloa

mai ai 'a e Pule'anga pea 'alu ia ki ai. Ka ko e tu'u foki ko ē 'a e kongā ia ko eni 'oku mahino 'oku toe, 'oku faingofua ange mo toe vave ange.

Ka 'oku mahalo ko e me'a lahi pē 'oku 'asi 'i he kongā ko eni mahalo koe'uhi ko e toki kamata fo'ou foki eni e kupu ko eni, mahalo na'a tokihu mai 'a e 'Atita 'o 'atita'i 'a e kongā ko eni, mahalo te tau sio pē 'oku fēfē eni, 'a e vave ko eni, pea mo 'ene mā'opo'opo, he 'oku fu'u 'atā 'aupito mo e 'oange kakato ki ai, kaekehe ka 'oku mahalo 'oku mahino pē ko e kumi ha founga koe'uhi ko e tu'unga ko ia.

Ka 'oku ou tui 'e, ka 'oku mahino pē kiate au ka 'oku ou tui ko e fononga ko eni kae toki fai ha vakai 'a e Komiti Pa'anga ki he tu'unga ko ē 'Atita ke nau foki mai pē 'oku fēfē 'a e malu ko ē 'a e kongā ko eni ke nau fetaliaki pē Sea 'a e vave pea mo e ma'u 'a e totongi ma'ama'a taha pea mo e ola lelei e koloa 'oku natula lelei 'o fenāpasi pea mo e fatongia Sea. Pea he 'ikai ngata ai, 'oku 'ikai ke filifili 'a e Potungāue 'oku lava pē 'o 'ai ha founga ke 'inasi pē mo e ngaahi Potungāue kehe 'i he ngaahi kautaha kehe, he faingamālie ko eni Sea, mālō 'aupito.

Taukave'i Pule'anga mahu'inga ke fai fakatau fakafokifā he taimi vave hoko ai me'a fakatu'upakē

Eiki Minisitā Lao: Sea tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Ko e me'a mahu'inga heni Sea 'a e fo'i lea ko e fakafokifā, ko e fakatau fakafokifā. 'Oku makatu'unga ai 'a e fakatonutonu ko eni ...

<005>

Taimi: 1555-1600

Eiki Minisitā Lao: ...Taimi ko ē 'oku hoko ai 'a e fakatamaki tau pehē ko e *tsunami* na'e 'ikai ke teu ki ai ha taha ia pea fai e leva e ngāue ko eni kae 'ikai toe fou 'i he founga ko ē 'oku lōloa pea 'e 'alu ia 'o māhina 'e taha 'oku te'eki ke fai ha ngāue ia ki he kakai ko ē 'oku uesia, fiema'u ke fai e ngāue ko eni Sea hangē pē ko ia na'a ku 'oatu 'anenai ko e tō ko ē 'a e Koviti 'i Tolitoli ko e ngāue fakavavevave ko ē na'e fai ko hono langa 'o e falemahaki ki he mātu'a tangata mo e finemātu'a fefine pea *lockdown* e Pilisone 'osi pē ngaahi 'aho 'Eiki Sea 'oku 'osi. 'A ia ko e 'uhinga 'o e me'a ko eni ko e ngaahi me'a 'oku hoko pehē ko e hoko 'a e afā pē ko e me'a 'oku pau ke ngāue'aki e founga ko eni mo'oni pē 'a e Fakafofonga 'Eiki Sea ka ko e ngaahi founga ko ē 'e fai ai 'a e ngāue ko ia 'oku lōloa 'aupito pea 'e 'osi e taimi ia 'oku fiema'u 'oku kei fai e takai holo pehē mālō 'Eiki Sea fokotu'u atu.

Sea Komiti Kakato: Fakamālō atu ki he 'Eiki Minisitā Lao fai ai e fakama'ala'ala ko eni. 'E Tongatapu Fika 10.

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea tapu mo e Hou'eiki e Komiti Kakato pea te'eki ai ke fai e ki'i fakahoha'a 'oku kau pē he fakamālō ki he...fakamālō'ia e 'Eiki Minisitā Ngoue fo'ou 'Eiki Nōpele Fohe he fua fatongia talamonū atu 'i he fua fatongia 'oku 'amanaki ke ke hoko atu ki ai.

Ka u foki mai ki he Tu'utu'uni ko eni. Sea 'oku ke mea'i pē ko e Tu'utu'uni eni na'e fai he taimi 'o e motu'a ni ka 'oku 'i ai 'a e mo'oni 'a e fakakaukau ko e me'a ni foki ko hono 'uhinga e 'ai e *procurement* ke lava 'o pule'i lelei 'a e fakatau ke *fair* mo ma'u ha me'a 'oku ma'ama'a pea mo taimi totonu, hoko ko eni 'a e ngaahi faingata'a ko eni na'e hoko na'e 'uluaki kau pē 'a e me'a ia ko e *procurement* he'eku fakatokanga'i ko u faka'apa'apa pē ki he ngaahi *opinion* fakatokanga'i pē 'a e motu'a ko eni na'e fu'u lōloa pē 'a e ...mo'oni 'a e ngaahi *control points* pea faka'ofa'ofa kae lōloa pē tatau pē *normal* mo e me'a ko ē 'oku ki'i meimei *emergency*, tupu pē ia mei he'etau nofo ko e ki'i motu ko e ki'i motu 'o kehe pea mei muli pea 'ikai ke 'i ai ha *supplier* heni hangē ko e 'ai pē ni'ihī 'oku *supply* 'oku nau lava 'o *supply* ka te nau kei fai pē ki muli 'a e 'ū me'a ko ia ha taimi ko ē 'oku *tender* ai pea a'u mai ko eni ki he taimi na'e toe tō mai ai 'a e ngaahi fo'i fakatamaki fakaenatula ko eni mou mea'i, na'e toe ki'i faingata'a ange ai hangē ko 'eku lau na'e hokohoko foki 'a e afā hokohoko e afā toe hoko mo e *pandemic* ko e kei tali ko ē ke 'alu ko ē he *process* na'e 'osi fai pē hono 'ai fakalelei pē 'o'ona ko e tali ia ko ia toe hoko mai pē fo'i afā ko ē 'oku te'eki ke ...maumau ia ko ē te'eki ke lava lelei mai e me'a ia ko ē.

Ko e taimi ia ko ē na'e ki'i mahino ai totonu ke fai ha toe ki'i sio ki he me'a ke toe fai hano ki'i fakalea ange ke lava 'o fai 'a e ngāue pea na'e fai ai 'a e me'a ko ia he tu'u ko eni ka 'oku kei 'atā pē ke fai ha sio ki ai, ka ko e me'a eni ia 'e taha Sea anga pē ia 'eku fakakaukau.

Fokotu'u ki he Pule'anga ke fokotu'u ha Poate pe sino tau'atāina ki he *Procurement*

Ko e fo'i kaveinga lahi 'aupito pē foki eni ia 'a e *procurement* 'ikai ke ngata pē he Pule'anga ka 'oku kau ai 'a e ngaahi Poate ka 'oku kau ai mo e *Public Enterprises* me'a eni 'oku mahino 'oku ki'i ...ko e Pule'anga 'oku ki'i sai ange 'enau fai e me'a neongo ...

<007>

Taimi : 1600-1605

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa : .. 'oku ai hono ngaahi faingata'a hangē ko e me'a ko eni. Ko e *Public Enterprises* ko e anga e fakakaukau 'a e motu'a ko eni 'oku ki'i nau ki'i fu'u tau'atāina kinautolu kae 'osi ange ko ia ko e konga lahi 'o e koloa 'a e Pule'anga 'oku pule'i 'i he tafa'aki ko ia. 'A ia ko e me'a pē eni ia na'e ha'u ki he'eku fakakaukau ko u hangē pē 'e au ia 'o *speak loudly* pē he taimi ni, he'etau talanoa ki he fakakaukau ko eni o e fakatau *procurement*. Na'a kuo taimi ke tau 'ai pē ha fo'i Poate mavahe 'o 'ikai ke kei 'i Falepa'anga kae fo'i Poate mavahe ke nau fai e *procurement* 'o tatau pē ki he *Public Enterprises* pea mo e Pule'anga. Ko e hiki hake pē kau tama ko ē 'o 'ai he koe'uhi ke lava fakalao ki he me'a. Kae 'oua 'e talamai foki 'e he *Public Enterprises* ia kai ke pule mai 'a e Pule'anga ia he 'oku nau *separate entity* kinautolu nau *legal body* kinautolu. Pea ko e taimi ko ē hono 'e te sio fakaikiiki hifo ki lalo 'oku fu'u ma'ama'a 'aupito hono *control* 'ona 'a e ngaahi me'a lalahi 'oku fai.

'A ia 'oku ou pehē kapau 'e kamata fokotu'u pē 'e au ki he Pule'anga kamata fakakaukau atu ange na'a 'oku sai ke seti he ki'i *body* mavahe ke ne tokanga'i 'a e ongo me'a lōua he taimi ni he'etau fononga atu ki he kaha'u, Ko ia pē ki'i fakakaukau Sea tuku atu ki he Feitu'u na mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Tongatapu 10. Fakafofonga 'Eua me'a mai.

Tokanga ke fakapapau'i 'ikai pa'usi'i ngāue'aki fakatau koloa fakatu'upakē Pule'anga

Dr. Taniela Fusimālohi: Sea mālō. Ko e me'a mahu'inga foki heni 'i he tafa'aki ko eni 'o e fakatau ia ko hono malu'i ko ē hano maumau'i pē ko hono *abuse*. Ko 'eku sio ko ē ki he ongo kupu fakatoloua 'oku 'i ai 'ena fekau'aki. Hangē ko e talanoa ko ia 'oku fai 'e he Fakafofonga Tongatapu 5. 'A ia ko e kupu 34 ke ke fai 'a e *direct procurement* pē ko e 'alu hangatonu ki ha taha 'oku ai ha'ane koloa pē ko ha taha ke ne fai ha ngāue. Ko e kupu 45 (a) ia 'oku fokotu'u mai ko eni he tu'utu'uni ke fai 'a e fakatau 'i he taimi 'oku hoko ai he fakafokifā. Kiate au Sea 'oku tu'u ava fakatoloua 'a e ongo kupu ko eni 'aki 'a e 'uhnga ko eni. 'Oku 'i ai 'a e tefito'i lao 'oku 'i ai e tu'utu'uni pea 'oku totonu ke toe 'i ai 'i lalo ai mo ha ngaahi *instructions* mo ha ngaahi *guideline* mo ha me'a ke fai ai ha muimui. He koe'uhi ke 'ene tu'u ka tu'u 'a e lao pea tu'u mo e ngaahi.. mou manatu'i pē Sea 'e 'atā ia ki hono faka'uhinga'i mo hono *interpret*. Ka ko e anga ko ia 'ene tu'u ko e me'a 'oku ou hoha'a ki ai 'oku 'i ai e foomu 'oku 'omai ha tu'utu'uni ko eni. 'E ala lava pē ia 'o fakafonu pē 'aho pē ia 'e taha kuo 'osi. Ka ko e lave'i ko ia 'e he motu'a ni 'a e ngaahi kautaha tokoni ko ia 'oku nau tokoni mai ki Tonga ni he ngaahi pa'anga ke fai'aki 'etau langa fakalalakaka. 'Oku 'ikai ko e founa eni ia 'oku nau fai'aki 'oku fakahā mai fakasitepu 'a e ngaahi founa ia ko ē ke fai'aki 'o 'alu 'o a'u ki hono ngaahi tu'utu'uni pē ko e *instructions* mo e *guideline* ke fai ai ha muimui ke malu'i.

'A ia ko e me'a mahu'inga ia 'oku 'ikai ke u sio ai 'i heni, ke faka'atā mai ha fai he founa ko eni manatu'i ko e founa fakavavevave 'aupito eni. Ko e hā 'a e malu'i 'e fai ke 'oua 'e hoko he 'e 'osi 'a e fai 'o e fakatau kuo tau fai 'etautolu 'a e me'a kehe ka 'oku 'ikai ko e laumālie ia 'o hono fai 'o e fakatau. Ko e fai 'i he taimi fakafokifā pea tau fai hangatonu ki ha taha 'oku ha'ana 'a e koloa. 'A ia ko e me'a 'oku ou sio ki ai pē ko e hā 'a e monomono ia 'e fai ki he tu'utu'uni ko eni, ke toe ki'i malu ange 'i ha'atau fai ha fakatau fakafokifā pea 'ikai ke tau muimui atu tautolu 'i he ngaahi founa fakaikiiki ange 'oku pau ange ke 'osi ko ē ko ē 'a e taimi 'oku ha mai 'i he kupu ko eni hono 5. Ngata ko ia vaha'a taimi pea fai ai e fakamā'opo'opo 'oku 'ikai ke tau toe hoko atu kitautolu ki ha vālau pē ki ha fa'ahinga founa 'oku fakaikiiki ange kae lava ke 'osi pē ko ē 'a e fai 'o e fakatau, kuo toe malu'i pē pea mo e pa'anga ko ē na'e 'omai ke fai'aki 'a e ngāue ki hono ngāue hala. 'Oku ou lave'i 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakasitepu ko e 'alu hangatonu ko e *direct procurement* pē ko e *prohibited procurement* 'alu pē ki ha fo'i toko 3 'o fai mei ai 'a e 'omai 'enua *code* 'o fai'aki 'a e ngāue 'a e fili pē ko e fe 'ia kinautolu te ne fai 'a e ngāue. Ka 'oku ou tokanga lahi ki ha me'a heni ke faka'ata mai 'oku 'i ai pē 'a e hoha'a ke malu'i 'a e pa'anga ko ia ke fai'aki 'a e ...

<008>

Taimi: 1605-1611

Dr. Taniela Fusimālohi: ... me'a ke fai 'aki 'a e fakatau koe'uhí he ko e pa'anga tokoni pē ko e pa'anga tukuhau 'oku fakahoko 'aki 'a e ngāue ko eni. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eua, 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea fakamālō atu he ma'u faingamālie pea kole ke tokoni atu pē hangē ko e ko e ngaahi me'a kuo 'ohake. Ko e fakahā pē ke mahino 'aupito ko e ko e tafa'aki ko ē ki he

malu 'a e pa'anga 'a ia ko e ko e lele mai ko ē he kuo 'osi 'atita mai e ngaahi ngāue ko eni ko e ngaahi fakatau na'e fai mai he '20 pea kau ai mo e 2021. Ka ko u fie tānaki pē Sea na'e kamata'anga hono fokotu'u e lao e ko eni ko e na'e fai e fakataha lahi 'a e 'a e kātoa e ngaahi potungāue fekau'aki ko eni pea mo e tataki 'e he *MEIDECC* pea mo e *NEMO* pea na'e fai 'enau sio ki he ngaahi lēsoni pea mei he *Gita*.

Pea ko e taha e me'a na'a nau 'ohake ko e tokanga pē ko e hoha'a ki he tuai ko ē hono hono fakapaasi 'i he taimi faingata'a ka ko e tuai hono tali ke hoko atu he ngaahi fakatau koloa. Pea na'e ha'u leva mei ai 'a e fokotu'u fakakaukau ko eni Sea. Ko e hangē pē na'e ko e me'a ko ē na'e 'ohake mei he 'uluaki fokotu'u Tongatapu 5 ko e kupu 34 ia 'oku fakangatangata pē 'iate ia pē ia. Ka 'oku 'i ai pē pea mo e ngaahi kupu kehe 'oku ne hanga 'o, 'o fakatātā pē hangē ko eni 'oku toki fa'a ngāue'aki 'a e 'a e kupu 34 kapau ko e kautaha pē 'e taha 'oku tau 'ilo he fonua 'oku nau mahalo ko e ofi taha ki ai ko e Loló ko e kautaha pē 'e ua 'i Tonga ni 'i he tafa'aki ko ia.

Ka 'oku hangē ko e ko e me'a ko ē 'oku 'ohake ko ē 'e Tongatapu 11 ko hono mo'oni ko e ko e fakatonutonu ko eni 'oku ne hanga 'omai ai 'a e fakaikiiki 'a e me'a ke fai 'i he taimi ko ē 'o e fakatamakí koe'uhí ke lava ke vave pea mo tokoni. Ko e ko e mahalo ko e 'ai ke mahino 'oku mahu'inga ange ke pule 'a e fakavavevave 'i he taimi e afā ko e ha'u leva ko ē ki he tokanga ko ē ki he ki he 'a ia ko e 'uhinga hangē ko eni ko e mahu'inga ko ē 'oku fai 'aki e fakatau 'oku 'ikai ke fu'u mamafa koe'uhí ko e mahu'inga 'o e 'o e pa'anga.

Ko e me'a ko ē na'e fai ai e sio 'oku 'osi tonu ke ma'u pē ia 'e he Va'a *Procurement* koe'uhí ko e ngaahi *contract* kimu'a 'oku nau hanga 'o tuku atu ko e ngaahi koloa lahi ko ē ko ē 'e fai hono fakataú koe'uhí ko 'ene fakavavevave 'e lava pē 'a e Va'a ko eni ko ē 'o e *Procurement* 'i he Pule'anga ke nau sio ki he ngaahi *contract* na'e tukuange atu he ngaahi ta'u kimu'a pē ko e ngaahi taimi kimuí ke lava ke nau sio 'o fakapapau'i 'oku fakapotopoto pē eni 'a hono fai e ngaahi fakatau ko eni he kapau 'e fai ia ki he'etau feinga ko ē ke ma'u mai pē ko e hai 'e ma'ama'a taha he 'ikai ke na fetaulaki naua Sea pea mo e fakavavevave.

Ka ko e fokotu'u ia 'oku 'oatu he ngaahi fokotu'u liliu ko eni ke lava 'oku ne hanga 'oatu lelei pē mahino hono faka'uhingā pea mo 'ene ngaahi me'a ko ē 'e lava 'o hao 'i he fakavavevave.

Ko e kupu ko ē na'e fai e sio ia ki ai Sea ko e kupu 4 'a ia 'oku 'i ai e ngaahi faka'atā ka 'oku fu'u faingata'a ia ke fai 'aki e ngāue 'a ia 'oku hangē pē ko ē na'e 'oatu Sea 'oku fokotu'u atu pea tānaki pē ki ai ko e fokotu'u mahu'inga 'oku 'omai 'e he 'Eiki Palēmia Le'ole'o Mālōlō ka ko e fakakaukau ko eni 'oku kau pē ia hono fakakaukaua 'e he Pule'anga 'oku lolotonga lele ngāue 'a e Pule'anga ke fai hono hono toe sio'i 'a e tefito'i laó ki he pa'anga 'a e Pule'anga 'a ia ko e talu pē eni pea mei he 2002 Sea.

Pea 'oku kau e *procurement* 'i hono sio'i 'o kau ai 'a ia ko e sio ki he tu'utu'uní pea mo e sino ngāue 'oku kau hono siofi Sea. Ka ko e 'ikai ke 'oku 'ikai ke kau ia heni ka ko e hangē pē ko e me'a na'e 'ohake pea fokotu'u atu Sea mālō.

'Eiki Minisitā Lao: Sea ke u ki'i tokoni atu pē ki he, ki he me'a 'a e Minisitā Pa'anga ko e me'a ko ē na'e fehu'i 'e 'Eua 11 hā e founga ko ē ke malu'i 'aki e pa'anga 'asi ia 'i he kupu 45 (a) kupu (5). 45 (a) kupu (5) 'I he ngata 'a e vaha'a taimi tu'unga fakafokifā pē ko e tali fekau'aki kuo pau

ke fakahū atu ‘a e ngaahi potungāue ‘a e aleapaú fakataú ha lipooti ki he Minisitā ‘o fakahā ai ‘a e lahi ‘o e pa’anga kuo ngāue’akí ki he tokoni fakavavevave. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Fakamālō atu ki he ‘Eiki Minisitā Laó ki hono ‘omai e kupu ko ia. ‘Eua 11 kātaki, ‘oleva ‘oleva ki’i me’a hifo kuo ta’alo mai e taimí. Pea ‘i he’ene pehē tuku ai ka tau foki ‘o Fale Alea mou me’a hake.

Liliu ‘a e Komiti Kakato ‘o Fale Alea

(Pea na’e liliu ‘o Fale Alea pea me’a hake ai pē ‘a e 'Eiki Sea ‘o e Fale Alea, Lord Fakafanua ki hono me’a’anga)

'Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ‘oku toloi e Fale ki he 10:00 ‘apongipongi, tau kelesi.

Kelesi

(Na’e fakahoko ai pē ia ‘e he 'Eiki Sea ‘o e Fale Alea, *Lord Fakafanua*)

<009>